

ZNAKOVI I RIJEČI

SIGNA ET LITTERAE IV

Mythos – cultus – imagines deorum

Recenzenti

prof. dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
prof. dr. sc. Boris Olujić

Voditelj projekta

prof. dr. sc. Petar Selem

Urednice

prof. dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
dr. sc. Inga Vilogorac Brčić

Likovno oblikovanje

Boris Bui

Računalni slog

Boris Bui

Tiskanje ove knjige financijski je pomoglo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 848859

ISBN 978-953-175-477-4

ZNAKOVI I RIJEČI
SIGNA ET LITTERAE
vol. IV.

Zbornik projekta »Mythos – cultus – imagines deorum«

DE RITV AD RELIGIONEM
OD OBREDA DO VJERE

 FF press

Zagreb, 2013.

INGA VILOGORAC BRČIĆ

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
I. Lučića 3, 10000 Zagreb
ivbrbic@ffzg.hr
UDK: 291.21 (398 Salona) (091)
903.26 (398 Salona)
Pregledni znanstveni rad

SALONITANSKI SLJEDBENICI VELIKE MAJKE

Salona je bila središte štovanja Velike Majke Kibe (*Mater Magna*) u rimskoj provinciji Dalmaciji. O tome svjedoči velik broj pisanih i predmetnih izvora. Natpisi o prinosima božici i nadgrobni natpisi otkrivaju raznoliku populaciju koja je štovala Veliku Majku. Božičini muški sljedbenici iz Salone bili su članovi kulturnih kolegija, zajednice štovatelja ili, pak, nastupaju kao pojedinačni vjernici. Analizom svakog natpisa koji ih spominje te usporedbom podataka koji se odatle mogu iščitati, prema vrsti i dataciji natpisa, društvenom položaju i etničkom podrijetlu, stječe se uvid u grupu Salonitanaca koji su štovali frigijsku božicu te o njihovoj ulozi u kultu.

Ključne riječi: Salona, Velika Majka, natpis, sljedbenik, arhigal, dendrofor, kognacija, svetište

Key words: Salona, Great Mother, inscription, devotees, archigallus, dendrophorus, cognatio, sanctuary.

U antičkoj Saloni, glavnome gradu rimske provincije Dalmacije, istočnjački kultovi bili su izrazito popularni, o čemu svjedoči velik broj predmetnih i pisanih izvora. Najviše ih se odnosi na kult frigijske Kibe, rimske Velike Majke. U doktorskoj disertaciji analizirala sam i interpretirala sve dosad nađene dalmatinske metroačke natpise (Vilgorac Brčić 2012). Za ovaj sam rad izdvojila deset salonitanskih natpisa s imenima muških osoba,¹ pouzdanih sljedbenika božičina kulta.² Na temelju navedenog uzorka, koji je malen i slučajan, nastojat ćemo ponuditi nekoliko pretpostavki o skupini salonitanskih sljedbenika Velike Majke s obzirom na njihov angažman u kultu, društveni položaj, podrijetlo i vrijeme u kojem su živjeli.

Natpisi s njihovim imenima mogu se podijeliti u dvije skupine: jedni svjedoče o prinosima božici, a drugi su nadgrobni. Skupinu **natpisa o prinosima** Velikoj Majci čine dvije podskupine: posvetni koji su i zavjetni te samo posvetni natpisi. Prema vrsti prinosa mogu se odnositi na božičino svetište, kip ili žrtvenik.

¹ Salonitansku žensku populaciju sklonu Velikoj Majci obradila sam u jednom od kvalifikacijskih radova na poslijediplomskom studiju hrvatske povijesti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

² Nekoliko natpisa dovodilo se u vezu s kultom Velike Majke, iako za to nema pouzdanih pokazatelja. Jedan je posvećen Veneri Pobjednici ili Moćnim Snagama – *CIL* III 8676, *V. V: V(eneri) V(ictrici) ili V(tribus) V(alentibus)*, drugi *Deae Barbaricae*, za koju se pretpostavlja da bi mogla biti frigijska Kibela (*CIL* III 14663), a na tri nadgrobna spomenika s natpisima likovi su žalobnih Istočnjaka (Atisa?), koji su i danas predmet niza znanstvenih rasprava (*CIL* III 6384, 6390 i 2353). Nije sigurno da su osobe s ovih natpisa bile sljedbenici kulta Velike Majke, te se u ovom radu ne uzimaju u obzir, baš kao ni trojica nositelja teofornog imena Matrodor / Metrodor (*CIL* III 2207, *IlJug* 2068).

U podskupini koja bilježi **posvetu i ispunjenje zavjeta** božici šest je natpisa.

1. Jedan od najranijih salonitanskih metroačkih natpisa uklesan je na mramornu ploču (Sl. 1).

*L(ucius) Staius L(uci) f(ilius) / Facula quinq(uennalis) / Matri Deum / aedem d(e) s(ua) p(ecunia) f(ecit) 5 / ex voto.*³

“Kvinkvenal Lucije Stacije Fakula, Lucijev sin, prema zavjetu je od svojih novaca sagradio hram Majci Bogova.”

Sl. 1: Natpis Lucija Stacija Fakule (Arhiv Arheološkog muzeja u Padovi, inv. br. 261)

Fig. 1: Inscription of Lucius Staius Facula (Archive of Museo archeologico di Padova, inv. n° 261)

Natpis se datira u 1-2. stoljeće. Posvetitelj i zavjetodavac Lucije Stacije Fakula bio je kvinkvenal. Na rimskim se natpisima ta titula najčešće odnosi na duovire ili kvatuorvire, municipalne dužnosnike koji su svake pete godine obavljali cenzorski posao (*duovir/quattuorvir quinquennalis*, Royden 1989: 303). Kvinkvenalima su se, inače, nazivali i dužnosnici različitih rimskih profesionalnih kolegija ili tijela (*corpora*). Na primjeru natpisa dva ostijska kolegija Royden (1989: 303) zaključuje da služba kvinkvenala nije uvijek jednako trajala te da počasna titula kvinkvenal, preuzeta iz municipalne terminologije, nije označavala jednogodišnju službu, aktivnu svake pete godine u neku svrhu, nego predsjedanje kolegijem ili tijelom.

Kvinkvenalima su se nazivali i predstojnici kolegija dendrofora Velike Majke: *quinquennalis*, *quinquennalis perpetuus* te *rector quinquennalis*. U Ostiji je zabilježen i *quinquennalis II corporis dendrophorum* (CIL XIV 324, CCCA VI 364), što bi moglo značiti da su na čelu kolegija dendrofora istodobno mogle biti dvije osobe ili je, pak, jedna navedenu dužnost obavljala dvaput. Također bi se moglo tumačiti da su ondje postojale dvije skupine dendrofora s jednim predstojnikom. Nadalje, na čelu Izidinog kolegija pastofora bio je kvinkvenal dekurionâ (*decurionum quinquennalis*, *Apul. Met*, X, 11, XI, 30), a u Bardovcima (Makedonija) je potvrđeno da je dekurion kvinkvenal posvetio žrtvenik Beloni, božici štovanoj zajedno s Kibelom (*AE* 1984, 00745). Možda je potonji bio na čelu hastifera, Beloninih kopljonoša koji su sudjelovali i u Kibelinoj procesiji tijekom obreda *Lavatio*. Na temelju navedenog te zbog popularnosti Kibelina kulta u Saloni, gdje je pouzdano zabilježen i kolegij dendrofora (CIL III 8823), pretpostavljamo da je Lucije Stacije Fakula bio

³ Danas u Arheološkom muzeju u Padovi, inv. br. 216. Literatura: CIL III 1954, Kubitschek 1896: 88, Graillet 1912: 492, Schillinger 1979: 62, 44, Medini 1981: 32, CCCA VI 156, Šašel Kos 1994: 782 i 1999: 83, AE 1994: 1348, Nikoloska I. 11. 4, ROMIS, *Met. Sal*: 17, Villogorac Brčić 2012: 105-106, I. 12, Villogorac Brčić 2012b, EDH 052011.

predstojnikom kolegija dendrofora te time i jedan od značajnijih salonitanskih božičinih sljedbenika (Vilogorac Brčić 2012b).

Luciju Staciju Fakuli (*Lucius Staius Facula*) na natpisu je istaknuta filijacija: otac mu je bio također Lucije. Očev rimski prenamen ukazuje na to da je dedikant bio slobodnorodeni rimski građanin. Gentilicij Stacije italskog je podrijetla, a potječe još iz republikanskih vremena. Vrlo je čest i uglavnom se pojavljuje kod stanovnika sjeverne Italije (Alföldy 1969: 122). U Dalmaciji je najčešći kod italskih obitelji, a zabilježen je pedeset tri puta (*OPEL* sv. 1, 133). Kognomen Fakula je *hapax* (Šašel Kos 1994a: 786 i 1999: 84, Alföldy 1969: 200, *OPEL* sv. 1, 133), a nastao je od latinskog naziva za bakljicu (Kajanto 1965: 343) – malo svjetlo koje je zasjalo u životu njegovih roditelja. Lucije Stacije Fakula vjerojatno je bio sjevernoitalski doseljenik. Financirao je gradnju hrama Velike Majke koji nije identificiran pa o opsegu njegove investicije ne možemo suditi.

2. Na Klisu je nađen žrtvenik od sivog vapnenca:

*Servilia M(arci) f(ilia) / Copiesilla aediculam M(atri) Mag(nae) / faciendam curavit 5 / ipsa inpe(n)sa sua, quam / voverat pro ea M(arcus) Cot / tius Certus vir eius.*⁴

“Servilija Kopijezila, Markova kći, sama se pobrinula da se na njezin trošak Velikoj Majci sagradi kapelica koju je za nju zavjetovao njezin suprug Marko Kotije Cert.”

Žrtvenik se datira u 1-2. stoljeće. Na njegovim su bočnim stranama likovni prikazi koji ikonografski nisu posve tipični za božičin kult. Na desnoj su strani riba (dupin), vrč i pas, a na lijevoj dupin, patera i pas. F. Dölger (1922: 442) je motive ribe i psa pripisivao kultu galskih *Matres*, ističući da su na ovome spomeniku sinkretizirane Kibela i *Matres*, božanstava plodnosti, vode i zdravlja. Medini se slaže da je pas motiv koji bi se mogao odnositi na galske *Matres*, no tvrdi da riba nije morala biti. Za dupina drži da bi mogao biti simbolom Velike Majke kao Gospodarice Zvijeri (1981: 40), dok M. Vermaseren (1977: 143) vjeruje da se odnosi na Atisa kao simbol ljubavi. Svakako, pas, riba i dupin simboli su života poslije smrti i često se pojavljuju kao dekorativni motivi rimskih nadgrobničkih spomenika. Stoga ne moraju biti kulturnog karaktera.

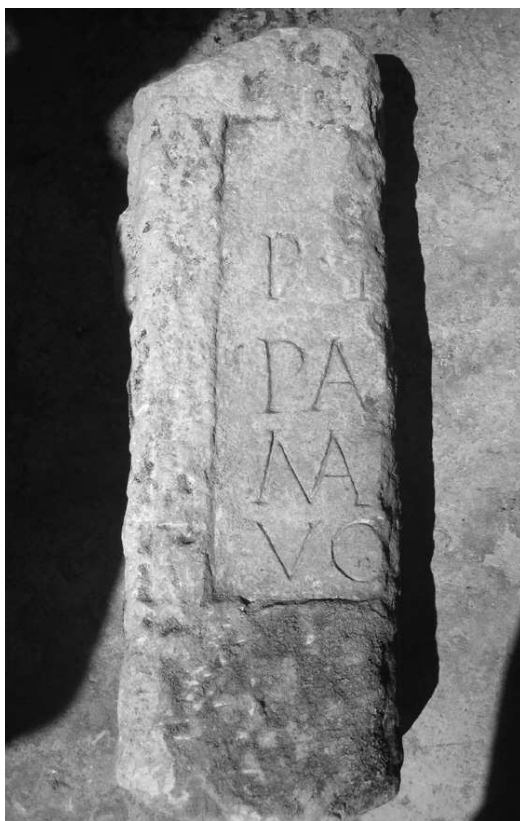
Na natpisu je u prvom redu istaknuta žena, Servilija Kopijezila (*Servilia Copiesilla*), koja se pobrinula za gradnju kapelice (*aedicula*) Velike Majke te ju je sama i financirala. Na natpisu je pritom istaknuto da je Servilijin suprug, Marko Kotije Cert (*Marcus Cottius Certus*), prije gradnje zavjetovao kapelicu za suprugu (*pro ea*).⁵ Moguće da je zbog bolesti,

⁴ Dimenzije: 0,41 x 0,41 m. Arheološki muzej u Splitu, inv. br. A 2038. Literatura: *CIL* III 13903, Kubitschek 1896: 87, Graillot 1912: 493, *ILS*, Berlin 1892-1916, 4106, Dölger 1922: 442, Vermaseren 1977: 143, Schillinger 1979: 63, 42, Medini 1981: 40, *CCCA* VI 167, Šašel Kos 1994a: 783 i 1999: 83, Nikoloska 2007: I. 11. 7, *ROMIS, Met. Sal.*: 19, Vilogorac Brčić 2012: 109-110, I. 15, *EDH* 010936. Nažalost, ovaj spomenik, kao ni one pod brojem 9, 10 i 11 iz ovog kataloga, koji su također prema literaturi pohranjeni u splitskom Arheološkom muzeju, do završetka ovoga rada nismo ondje identificirali. Valja se nadati da će revizija spomenika koja je u tijeku to promijeniti.

⁵ Glagolski oblik *voverat* je 3. lice indikativa pluskvamperfekta aktivnog i njegova radnja prethodi glagolu *curavit*, koji je u 3. licu jednine indikativa perfekta aktivnog.

odsustva ili nekog drugog razloga Servilija bila spriječena zavjetovati te je to suprug učinio umjesto nje: kad je, pak, bila u mogućnosti, osobno se pobrinula da kapelica bude sagrađena na njezin trošak. Natpis, dakle, jasno ističe da je Servilija Kopijezila imala glavnu ulogu u obitelji s obzirom na kulturni angažman: sama je i na vlastiti trošak organizirala i nadzirala gradnju svetoga mjesta božice koju je štovala zajedno sa suprugom.

Gentilicij Kotije tipičan je za Kampaniju (Alföldy 1969: 79), a u Dalmaciji se pojavljuje dva puta (*OPEL* sv. 2, 81). Kognomen Cert potvrđen je u Italiji i na Zapadu (Alföldy 1969: 75), a u Dalmaciji osam puta (*OPEL* sv. 2, 51). Njegov ga je nositelj dobio prema osobini: pouzdan (*certus*, 3, Kajanto 1965: 254). Supruga Servilija Kopijezila mogla je biti i autohtona stanovnica. Serviliji su posvuda rasprostranjeni u Dalmaciji, gdje ih je potvrđeno sedamdeset troje (Alföldy 1969: str. 120, *OPEL* sv. 4, 73). Ovo je jedina potvrda italiskog kognomena Kopijezila u rimskim provincijama (Alföldy 1969: 180, *OPEL* sv. 2, 74). Nastao je od imena neidentificiranog mjesta (*Copia Turii* ili *Copia Lugdunum*, Kajanto 1965: 194). Medini (1981: 296) piše da su Marko Kotije Cert i Servilija Kopijezila bili zemljoposjednici italiskog podrijetla. Na svom su privatnom posjedu, koji se nalazio izvan grada, imali kapelicu frigijske božice, zaštitnice njihove obitelji. Nisu sačuvani ostaci kapelice pa se o njezinu veličini i izgledu ne može suditi.

Sl. 2: Publijev natpis (zbirka Marka Matijevića u Solinu, foto I. Vilogorac Brčić)

Fig. 2. Inscription of Publius (Marko Matijević's collection in Solin, photo I. Vilogorac Brčić)

3. Natpis, nađen u istočnom dijelu Salone, uklesan je na vapnenačku ploču kojoj je sačuvan samo lijevi dio (Sl. 2):

*P(ublius) [---] / Pa[---] / Ma[tri Magnae? ---] / vo[tum? ---]*⁶

“Publije[---] Pa[---] Velikoj Majci ---]zavjet[---]”

Natpis se datira od 1-130. godine. Zbog oštećenja nudi vrlo malo informacija o sljedbeniku. Sačuvan je samo njegov prenamen, Publije, zatim slova PA kojima vjerojatno započinje njegov kognomen, početna slova božičina imena (MA) te slova VO, koja su vjerojatno bila dio riječi *votum* (zavjet). Puno ime sljedbenika nije moguće rekonstruirati pa ne možemo promišljati o njegovu društvenom položaju ili podrijetlu. Vjerojatno je polagao ili ispunjavao zavjet božici.

⁶ Dimenzije: 0,59 x 0,22 x 0,12 m. Danas u privatnoj zbirci Marka Matijevića. Literatura: Maršić 1999: 17, Matijević, Maršić 2000: br. 16, Kurilić 2006: 140, nr. 45, *ROMIS*, *Met. Sal.*: 21, Vilogorac Brčić 2012: 109-110, I. 16, *EDH* 053954.

Sl. 3: Natpis Gaja Turanija Kronija (Arheološki muzej u Splitu, inv. br. A 311, foto I. Vilogorac Brčić)

Fig. 3: Inscription of Gaius Turranius Cronius (Split Archeological Museum, inv. n° A 311, photo I. Vilogorac Brčić)

4. Na desnoj obali rijeke Jadro nađena je natpisna ploča od bijelog vapnenca s posvetom prema zavjetu (Sl. 3):

*Matri Magnae /cognitionis / C(aius) Turranius Cronius / IIIII vir august(alis) 5 / voto suscepto aedem et /aram d(e) s(ua) p(ecunia) fecit et expoli(vi)t / idemque dedicavit.*⁷

“Gaj⁸ Turanije Kronije, sevira augustala ispunivši zavjet, od svojih je novaca sagradio, ukraasio⁹ i posvetio hram i žrtvenik Velikoj Majci kognacije.”

Natpis Gaja Turanija Kronija datira se u 1-2. stoljeće. Božica Kibela na natpisu se naziva *Mater Magna cognitionis*, što znači da je smatrana zaštitnicom kognacije. Gaj Turanije Kronije (*Gaius Turranius Cronius*) bio je član kolegija sevira augustala koji je skrbio za carski kult, ali i za kult i svetišta Velike Majke. Seviri augustali ponajviše su bili bogati oslobođenici, najčešće Istočnjaci. Članstvo u kolegiju bilo im je kruna karijere, s obzirom na to da nisu mogli ući u gradsko vijeće (*ordo decurionum*). Prema imovinskom su statusu pripadali drugom staležu, nakon članova gradskoga vijeća (Alföldy 1988: 132). Najistaknutiji bi dobivali *ornamenta decurionalia* (togu s grimiznim rubom) i dekurionske povlastice (posebna mjesta u teatru i amfiteatru, pratnja liktora s fascima za javnih nastupa,

⁷ Dimenzije: 0,57 x 0,75 x 0,06 m. Danas u Arheološkom muzeju u Splitu, inv. br. A 311. Literatura: *BASD* VI (1883), 98, *CIL* III 8675, *AEMÖ* 8 (1884), 111, 28, Kubitschek 1896: 88, Graillot 1912: 492-493, Waltzing 1899: 98, 296, *ILS*, Berlin 1892-1916, 4105, Vermaseren 1977: 143, Schillinger 1979: 63f, Medini 1985: 7, *CCCA* VI, 165, Šašel Kos 1994a: 782 i 1999: 83, Nikoloska 2007: I. 11. 2, *ROMIS, Met. Sal.*: 16, Vilogorac Brčić 2012: 103-105, I. 11, *EDH* 052009. Danas u AMS, inv. br. A 311.

⁸ Frane Bulić je kraticu pogrešno vidio kao L i razriješio je s Lucije (*BASD* 19, 1896, str. 88). Kubitschek (1896: str. 88), Medini (1981: br. 31) i Šašel Kos (1994a: 782 i 1999: str. 83) ispravno su vidjeli slovo C (*Gaius*).

⁹ Glagol *expolire* na natpisima označava ukrašavanje površinskog sloja zidova građevine tako da su bili bojani, zaglađeni i sjajni (*TLL*, sv. 5, 1753).

Alföldy 1988: 131). Smatrani su dobročiniteljima jer su često darivali narod i financirali različite munificijencije. Čak se može reći da je ekonomski procvat pojedinih gradova bio rezultatom aktivnosti augustala, no njihova moć opala je u 2. stoljeću, kada su se zbog krize povećavali financijski problemi u gradovima (Alföldy 1988: 132).

Gentilicij (*Turranius*), izveden je od gentilicija *Turus* koji je u više navrata u Liburniji, osobito u Rideru, potvrđen kod domaćeg stanovništva. Rendić-Miočević je zaključio da je ime *Turus* domaćega, liburnskog podrijetla.¹⁰ W. Schulze (1904: 34, 37, 41) odredio ga je kao ilirsko-venetsko, a Alföldy (1969: 130) i M. Šašel Kos (1994a: 785, 1999: 86) kao venetsko ime. Za gentilicij Turanije Alföldy, pak, navodi da je posvjedočen u čitavom Rimskom Carstvu, no osobito je zastupljen na sjevernom Jadranu i u Liburniji, gdje ga je često nosilo domaće stanovništvo (u Flanoni, Koriniju, Nedinu i Skardoni, 1969: 130). U Dalmaciji ih je zabilježeno trinaest (*OPEL* sv. 4, 134), a u Rideru je, kod domaćeg stanovnika, zabilježena i varijanta *Turanius* (*ILJug* 790). Zeiller je (1928: 211-212) pretpostavio da su Turaniji došli iz Liburnije i naselili se u Saloni, a njegovo je mišljenje preuzela Šašel Kos (1994a: 785-786 i 1999: 87-88). Za kognomen Kronije (*Cronius*) Alföldy je zabilježio da je grčko ili, pak, latinizirano domaće ime (Alföldy 1969: 183). U rimskim provincijama taj je kognomen zabilježen samo dva puta: u Saloni kod Gaja Turanija te jedanput u Hispaniji (*CIL* II 5592, *OPEL* sv. 2, 86). Grčke su se svetkovine Velike Majke zvale Kronije, pa bismo taj termin mogli smatrati eponimnim za kognomen Gaja Turanija.¹¹ Pretpostavili bismo tada da je njegova obitelj poznavala, a možda i prakticirala obrede grčkih Kronija.

Gaj Turanije Kronije bio je oslobođenik, što proizlazi iz službe sevira koju je obnašao. Mogao je biti domaći stanovnik, doseljenik iz Liburnije ili Salonitanac, ili pak Istočnjak, oslobođenik domaće obitelji Turanija. U potonjem bi slučaju kognomen grčkoga podrijetla bio njegovo vlastito ime koje je nosio prije oslobođenja. Činjenica da je Gaj Turanije Kronije na svoj trošak gradio i uredio hram i žrtvenik Velikoj Majci kognacije upućuje na to da je imao istaknuto mjesto unutar navedene zajednice. Možda je bio *magister cognationis*. Također, na natpisu je navedeno da je Turanije posvetio (*dedicavit*) božičin hram i žrtvenik, što znači da je i službeno sudjelovao u posveti hrama: *dedicatio* je obred pri kojem je svećenik izgovarao svete riječi, a predstavnik grada, u ovom slučaju sevir augustal, za njim ih je ponavljao (Pottier 1892: 43).¹² Turanije je sudjelovao i u posveti žrtvenika koji je vjerojatno imao središnje mjesto u božičinu svetištu, ispred hrama. Nažalost, ni u ovom slučaju nema ostataka zgrade hrama za koju saznajemo iz navedenog natpisa.

Tri su natpisa sa spomenom kognacije pouzdano metroačka, a nađeni su u Solinu (*CIL* III 8675, *VAHD* 46, 1923, *AE* 2001, 1606). Inače, kognacije se u Dalmaciji spominju još pet puta, od čega u još tri puta Solinu, na natpisima s posvetom Velikim Majkama (*ILJug* 2052), Veneri (*CIL* III 8687) i *Viribus Valentibus* ili *Veneri Victrici* (*CIL* III 8676), a u Bijaćima (*Siculi*, *CIL* III 9708) i Ivoševcima (*Burnum*, Rendić-Miočević 1960: 166) po jedanput, bez sačuvanih posveta božanstvima. U Saloni su, dakle, najbolje dokumentirane. O kognaci-

¹⁰ Jedan pripadnik obitelji *Turus* bio je članom liburnske kognacije *Nantania* te je postavio žrtvenik bogu Marsu (Rendić-Miočević 1960: 166).

¹¹ Robertson smatra da eponim imena Kronije nije bog Kron, nego κέρνεια – ono što je žrtvano u posudi κέρυος koja se koristila za obreda u Demetrinu i Kibelinu čast (1996: 286). U Grčkoj su zabilježena osobna imena Κρόνιος. Nisu, doduše, dosad potvrđeni nositelji toga imena koji bi bili Kibelini sljedbenici (*PHI*, 11. 3. 2010), niti je zabilježeno da su među sljedbenicima Velike Majke u Rimskome Carstvu, osim Turanija, zabilježeni nositelji kognomena *Cronius* (*CCCA* I-VII).

¹² Salonitanski seviri augustali još su dvaput zabilježeni kao posvetitelji svetišta na natpisima koji nisu pouzdano metroački pa nisu uvršteni u ovu studiju (*CIL* III 14663² te *CIL* III 2105 i 8795).

jama se u znanosti dosad prilično raspravljalo. Analizirajući natpis iz Burnuma, na kojem se spominje *cognatio Nantania*, D. Rendić-Miočević (1960: 167) zaključio je da je riječ kognacija sinonim za *gens*. Alföldy (1963) se složio, dodavši da se radi o udruženju krvnih srodnika s majčine strane te da se radilo o specifično liburnskoj zajednici. Medini (1985: 25) je smatrao da su nastale po uzoru na grčke singenije te da su bile slične rimskom udruženju sljedbenika *cultores*. S. Čače (1985: pogl. VI. 5 i VI. 6, 627 i d.) je nastojao pobiti Alföldyjevju teoriju o matrilinearnom srodstvu članova kognacije, budući da se na ranocarskim liburnskim natpisima podrijetlo domaćeg stanovništva izražavalo imenom oca. A. Kurilić je smatrala da se u Liburniji kognacijom nazivala nuklearna, a ne proširena obitelj (1994-1995: 56-57) te je na temelju njezina razmišljanja M. Šašel Kos (1999: 90) zaključila da su i liburnijske kognacije vjerojatno imale religijske konotacije. Što se tiče salonitanskih kognacija, koje se spominju isključivo na natpisima s posvetama božanstvima, Alföldy (1963) je smatrao da su bile udruženje duhovnih srodnika. Medini je (1985: 24-25), prihvativši Alföldyjevju teoriju, zaključio da su se okupljale oko jednoga zajedničkog svetišta, uključivale pripadnike oba spola te da su bile teritorijalno organizirane. M. Šašel Kos (1994a: 788 i 1999: 87-88) složila se s Alföldijem i Medinijem da su okupljale “duhovne” srodnike te da su ih činili članovi cijelih obitelji sljedbenika božica koje su ih štitile. Kognacije su imale su zajedničke blagajne te zajedničke posjede na kojima su gradile hramove (v. bilj. 26).

5. Na lokalitetu Trišćenica, blizu Epetija, nađen je vrlo oštećeni, vapnenački božičin kip, na čijoj je bazi uklesan natpis posvetitelja i zavjetodavca (Sl. 4):

[---]atius v(otum) [l(ibens) s(olvit) m(erito)].¹³

“[---]acije rado je i po zasluži ispunio zavjet.”

Spomenik se datira u razdoblje 2-3. stoljeća. Gornji dio božičina kipa uopće nije sačuvan, a lijeva strana donjeg dijela je otučena. Kibela je bila prikazana tipično: odjevena u hiton i himation sjedi na prijestolju, kraj kojeg se nalaze dva lava. Na haljini, među koljenima, vidi se rub himationa koji završava kićankom.¹⁴

Uglovi postolja kipa otučeni su te ne možemo biti sigurni kako se sljedbenik zvao. Ime mu je u dosadašnjoj literaturi rekonstruirano kao Gaj Lutacije. Može ga se rekonstruirati i drugačije, pa ćemo ga i dalje bilježiti kao [---]acije. Statuu Velike Majke, na postolju koje je dao uklesati svoje ime i zavjet, vjerojatno je postavio u božičino svetište. Na istom je, naime, mjestu s kipom nađen i

Sl. 4: [---]acijev natpis (Arheološki muzej u Splitu, inv. br. B 197, foto I. Vilogorac Brčić)

Fig. 4: Inscription of [---]acius (Split Archeological Museum, inv. n° B 197, photo I. Vilogorac Brčić)

¹³ Dimenzije: 0,25 x 0,28 x 0,19 m. Danas u Arheološkom muzeju u Splitu, inv. br. B 197. Literatura: *BASED* 46 (1923), 83, Medini 1981: 44, *ILJug* 1998, Nikoloska 2007: I. 11. 17, *ROMIS*, *Met. Sal*: 1, Vilogorac Brčić 2012: 110-111, I. 25.

¹⁴ Medini 1981: 44, Nikoloska 2007: I. 11. 17, *ROMIS*, *Met. Sal*: 1, Vilogorac Brčić 2012: 70.

kognacijski natpis o obnovi svetišta Velike Majke,¹⁵ za koje se smatra da se nekoć upravo tu nalazilo. Nažalost, nema ostataka arhitekture pa ne možemo znati kako je izgledalo i je li, prema tome, kip koji je poklonio [---]jacije bio kulturni, posvećen u celi hrama, ili, pak, jedan od kipova kakve su vjernici donosili božici u prostore svetišta. Možemo pritom pretpostaviti da je sljedbenik bio pripadnikom kognacije Velike Majke koja je dala proširiti svetište na tom mjestu.

6. Na groblju u Segetu Donjem, blizu crkve Gospe od Konačvina, nađena je vapnenačka ploča s natpisom (Sl. 5):

*L(ucius) Stalli[us—] / Secundus se[vir—] / Aug(ustalis) et Stallia Cal[—] / uxor cum liberis a[edem] 5 / Matri Magnae ex vo[to] / suscepto fecerunt.*¹⁶

“Lucije Stalije Sekund, sevir augustal, i Stalijska Kal[—], supruga, s djecom su, ispunivši zavjet, sagradili hram Velikoj Majci.”

Natpis se datira u 1-2. stoljeće. Lucije Stalijski Sekund (*Lucius Stallius Secundus*) drugi je salonitanski sevir augustal koji je financirao gradnju svetišta Velikoj Majci. Za razliku od Gaja Turanija Kronija, koji je to učinio u okviru svoje duhovne zajednice, kognacije, Lucije je zajedno sa svojom obitelji, suprugom i djecom ulagao u sveto Kibelino mjesto.

Latinski gentilicij Stalijski (Schulze 1904: 425) u Dalmaciji je potvrđen samo u Trogiru (*OPEL* sv. 4, 92), a inače ga posvjedočuju natpisi iz Juvana, Venuzije, Pompeja, Puteolija i

Sl. 5: Natpis Lucija Stalijskog Sekunda (Arheološki muzej u Splitu, inv. br. A 1371, foto T. Sesar)

Fig. 5: Inscription of Lucius Stallius Secundus (Split Archeological Museum, inv. n° A 1371, photo T. Sesar)

¹⁵ *M(atri) M(agnae) / cognatio / fanum d(e) s(uo) v(oto) / ampliavit*, *VAHD* 46 (1923), 83-84, *AE* (1925), 61, Zeiller 1928: 211, Schillinger 1979: 274, 688, Medini 1981: 43, Medini 1985: 57-8, *ILJug* 1997, *CCCA* VI 168, Šašel Kos 1994a: 783 i 1999: 84, br. 10, Nikoloska 2007: I. 11. 11, *ROMIS, Metr. Sal.*: 26, Vilogorac Brčić 2012: I. 22.

¹⁶ Dimenzije: 0,61 x 0,66 x 0,10 m. Danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu, inv. br. A 1371. Literatura: *CIL* III 2676=9707, *BASD* 11 (1888), 10, Drexler 1894-1897: II, 2923, Kubitschek 1896: 88, br. 5, Graillot 1912: 493, Medini 1981: 28, *CCCA* VI 152, *AE* 1994, 1348, Šašel-Kos 1994a: 783 i 1999., 84, br. 11, Nikoloska 2007. i 2010: I. 10. 3, *ROMIS, Metr. Sal.*, br. 15, Vilogorac Brčić 2012: I. 10, *EDH* 052016.

Afrike (Alföldy 1969: 122). O kognomenu Sekund već je bilo riječi (str. 93). Možemo pretpostaviti da je Lucije Stalije Sekund bio oslobođenik zbog službe sevira koju je obnašao. Kognomen njegove supruge u literaturi je rekonstruiran *Callirhoe*.¹⁷ Međutim, veliki je broj kognomena koji počinju slovima *Cal*, a dosad je potvrđeno da su se navedenim slovima kralili *Calpurnius*, *Calventius* i *Calvisius* (*EDH*, *OPEL*, sv. 2, 21-27). Stoga pouzdano možemo tvrditi samo da je Stalija bila oslobođenica svoga muža, budući da nosi njegov gentilicij.¹⁸ Obitelj Stalija vjerojatno je na svom posjedu, na samome rubu salonitanskog agera, dala sagraditi hram božice koju su štovali i kojoj su zavjetovali za svoju dobrobit.¹⁹ Budući da nisu sačuvani ostaci toga hrama, valjalo bi pretpostaviti da mu je mjesto bilo u neposrednoj blizini crkve Gospe od Konačvina.

U podskupini natpisa o prinosima božici koji bilježe **posvetu, ali ne i zavjet** božici, šest je spomenika.

7. Na desnoj obali rijeke Jadro nađena je lijeva polovica posvetnog natpisa na vapnenačkom bloku (Sl. 6). Čitanje natpisa prvi je objavio D. Rendić-Miočević,²⁰ potom J. Medini,²¹ a nakon njega i M. Šašel Kos.²² Predložili smo novo čitanje (Vilogorac Brčić 2012: 80-83, I. 20):

M(atri) [d(eum) M(agnae)] / C(aius) Agri[us-] / et Agria[-] / templu[m corruptum] 5 / vetusta[te restituerunt] / item Mat[ris/ri pateras/forfices?] / duas cogna[tas argenti] / p(ondo) (unius librae et sextantis), easde[m corruptas] / sumptu su[o refecerunt].

“Gaj Agrije [---] i Agrija [---] obnovili su starošću oštećeno svetište Velike Majke te su također na svoj trošak dali iznova načiniti dvije srodne, također oštećene srebrne zdjele/mašice (?) Majke (ili Majci), teške libru i sekstans.”

Natpis se datira u 1. polovicu 1. stoljeća. S obzirom na položaj i veličinu slova te na profilaciju spomenika može se pretpostaviti da je broj slova na desnoj strani natpisne ploče, koja nedostaje, bio približan broju slova na lijevoj, sačuvanoj strani. Iz sačuvanoga dijela natpisa sigurno je da se radi o posveti Velikoj Majci: u prvome retku sačuvano je prvo slovo kratice

¹⁷ Taj je grčki kognomen potvrđen često u Italiji i na Zapadu. U Dalmaciji se pouzdano pojavljuje jedanput, u Stobreču (*CIL* III 12818, Alföldy 1969: 169, *OPEL* sv. 2, 24). Nastao je od grčkoga pridjeva *καλιρρόη*, koji ima značenje “ona koja lijepo teče”. To je bilo i ime jedne od Oceanida.

¹⁸ Bugarski-Mesdžian (2003: 700) smatra da su bili italjski doseljenici.

¹⁹ Segetsko je područje inače poznato po kamenolomima i ostacima rimskih ladanjskih vila.

²⁰ *M(atri) [M(agnae) / C(aius) Agri[us... / et Agria... / templu[m... 5 / vetusta[te corruptum vel simile / item Mat[ris imagines] / duas cogna[tio... / P. L. = easde[m] / sumptu su[o restituit. (VAHD 55, 1953: 261).*

²¹ *M(atri) [M(agnae)] / [C(aius) Agri [us...] et Agria / templu[m...] / vetusta[te...] / 5 corruptum (vel simile) / item Mat[ris imagines] / duas cogna[tioni] / p(ecunia?) l. = easde[m...] / sumptu su[o] / [restituerunt (vel simile)] (Medini 1981: 35).*

²² *M(atri) [d(eum) M(agnae)] / C. Agri[us-] / et Agria[-] / templu[m / Matris Magnae-] 5 / vetusta[te corruptum restituerunt-] / item Mat[ris status-] / duas cogna[tas?-] / p(ondo?) l(ibras?) (duas) easde[m arg(enteas?)] / sumptu su[o posuerunt-] (1994a i 1999: 83). Dimenzije ploče: 0,34 x 0,2 x 0,14 m. Danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu, inv. br. A 5510. Ostala literatura: Medini 1985: 7, 4, *CCCA* VI 155, *AE* 1994, 1348, Nikoloska 2007: I. 11. 8, *EDH* 034088.*

Sl. 6: Natpis Gaja Agrija i Agrije (Arheološki muzej u Splitu, inv. br. A 5510, foto I. Vilogorac Brčić)

Fig. 6: Inscription of Gaius Agrius and Agria (Split Archeological Museum, inv. n° A 5510, photo I. Vilogorac Brčić)

njezina imena, M (*M/atri/*), a u produžetku je vjerojatno stajala kratica M [*M(agnae)*] ili DM [*D(eum/ eorum) M(atri)*]. Njezini su se sljedbenici zvali Gaj Agrije i Agrija (*Gaius Agrius* i *Agria*, 2. i 3. redak), a vjerojatno su imali i filijaciju i kognomen, zabilježene na desnoj, izgubljenoj strani natpisne ploče. Sigurno je da su poduzeli obnovu starošću oštećenog svetišta, jer su u 4. i 5. retku sačuvani dijelovi riječi *templum* i *vetustate*.²³ U 6. je retku sačuvan veznik *item* (također) koji upućuje da su poduzeli još nešto te da slijedi sastavna rečenica. Upućivalo bi to i na zaključak da je predikat prvoga dijela rečenice stajao na kraju petoga retka. U nastavku 6. retka sačuvana su tri početna slova božičina imena *Mat* (dativ *Mat/ri/* ili genitiv *Mat/ris/*) te je jasno da su Agriji nešto darovali Božici ili dali načiniti likovne prikaze Božice, no zbog oštećenja možemo samo pretpostavljati o čemu se radilo. Sigurno je da su to bila dva predmeta ženskoga roda, budući da je u sljedećem, 7. retku sačuvana riječ *duas* (akuzativ množine), koja bi se odnosila na imenicu iz prethodnoga retka. U nastavku 6. retka sačuvana su slova *cogna*. Sedmi redak započinje slovima P I te znakom koji čine dvije vodoravne, lagano zakrivljene linije (\approx). Slijedi riječ *easde[m]*

koja se odnosi istu imenicu ženskoga roda u akuzativu množine na koju se odnosio i broj *duas*. U posljednjem se, 8. retku vidi da su Agriji na svoj trošak (*sumptu suo*) poduzeli radnju druge sastavne rečenice natpisa, a predikat je bio na dijelu natpisa koji nedostaje.

Rendić-Miočević smatrao je da je rečenica na natpisu bila jednostavna i da je imala jedan glagol, na samome kraju, koji je označavao obnovu (*restituit*).²⁴ Smatrao je, k tomu, da su Agriji uz svetište također obnovili dva božičina kipa (*imagines*). Za slova *cogna* smatrao je da čine početak riječi *cognatio* (kognacija), a kraticu P. I. pročitao je P. L, iako je slovo I, kao i na drugim mjestima na natpisu, vrlo karakteristično i ne izgleda kao L. Kraticu nije razriješio te je zanemario znak \approx nakon nje. J. Medini je preuzeo čitanje Rendića-Miočevića i donekle ga modificirao: riječ *corruptum* zabilježio je kao da je očuvana na natpisu, kraticu P. razriješio je s *pecuniā* (?) te je smatrao je da je jedini glagol na natpisu, u posljednjem retku, glasio *restituerunt*. I Rendić-Miočević i Medini zaključili su da su Gaj Agrije i Agrija bili članovima kognacije te da su obnovili svetište i dvije statue Velike Majke. Šašel Kos je, pak, pretpostavila da je natpis činila jednostavno složena, sastavna rečenica. U petom je retku pretpostavila predikat prve od dvije rečenice (*restituerunt*). Smatrala je, k tomu, da se u šestom retku radilo o dvjema božičinim statuama (*statuas*) te da su bile “srodne” *cogna[tas]* (?). Kraticu P. I, koju je, poput prethodnika, zabilježila kao P. L, razriješila je

²³ Riječ *vetustate* na natpisima obično ide s participom *corruptus*, 3. ili *lapsus*, 3. te označava da je građevina koja se obnavlja bila oštećena ili srušena zbog starosti.

²⁴ Nudi treće lice jednine *restituit*, iako je subjekt u množini.

riječima *pondo libras* (?) te je za neobičan znak koji slijedi ponudila razrješenje u vidu akuzativa množine broja dva (*duas*). Time je prepoznala dodatnu informaciju o statuama (teške dvije libre). Pretpostavila je da je u sedmom retku stajao pridjev *argenteas*, koji bi se također odnosio na statue, a drugu sastavnu rečenicu natpisa završila bi predikatom *posuerunt*.

Prihvatili smo čitanje M. Šašel Kos, uz nekoliko novih pretpostavki. Pridjev *corruptum* stajao bi u nastavku četvrtoga retka natpisa, nakon riječi *templum*, a umjesto posvete Velikoj Majci, koja je na tom mjestu nepotrebna, jer je već istaknuta u prvome retku. U petom je, pak, retku, nakon riječi *vetustate*, vjerojatno stajao glagol za obnovu, *restituerunt*. U osmome smo retku pretpostavili da su slova P I označavala kraticu riječi za težinu: *p(ondo)*, te rimski broj jedan za brojčanu vrijednost težine u librama.²⁵ Neobičan znak u nastavku oznaka je za sekstans (*sextans*): mjeru od dvije uncije, osmi dio asa. Takav, naime, znak zabilježio je Cappelli (1912: 411), koji ga je i datirao u 1. stoljeće – kad su živjeli salonitanski Agriji. Bilježi ga i Calderini (1974: 76). Razrješenje kratice i znaka bilo bi: *p(ondo) (unius librae et sextantis)*, što bi bilo ukupno 382,03 grama.²⁶ Na kraju prethodnoga, sedmog retka radije bi valjalo pretpostaviti genitiv jednine imenice koja je označavala materijal od kojeg su predmeti načinjeni (najvjerojatnije *argenti*).²⁷ Na oštećenom dijelu sedmog retka natpisa u tom slučaju ne bi bio pridjev koji označava materijal od kojeg su predmeti načinjeni, nego bismo pretpostavili riječ *corruptas*. Značilo bi to da su predmeti bili oštećeni, jednako kao i svetište (*easde[m corruptas]*). Glagol kojim bi završavala druga od dvije rečenice odnosio bi se tada ponovo na obnovu, poput onoga koji je najvjerojatnije stajao na kraju petoga retka natpisa (*refecerunt, refici* ili *restitui curaverunt*). Napokon, s obzirom na to da se navodila težina predmeta koji su bili obnavljani (svaki po 191,01g), osim pretpostavke da se radilo o statuama (*statua, imago*), nije isključeno da su to bile srebrne žrtvene posude (*patera*), baze spomenika (*basis*), mašice (*forfices*)²⁸ ili neki drugi predmeti koji su bili inventarom božičina svetišta, a označeni su imenicama ženskoga roda. budući da su predmeti bili oštećeni, najvjerojatnije se radilo o zdjelama (*patera*) ili mašicama (*forfices*), dijelu kultnoga pribora koji se često koristio.²⁹

Ako Gaj Agrije i Agrija nisu imali filijaciju i kognomen, koji bi bili zabilježeni na oštećenom dijelu natpisa, imenska formula sljedbenika (prenomen i gentilicij) potvrđivala bi dataciju spomenika: 1. polovica 1. stoljeća. Gentilicij Agrije etruščanskog je podrijetla (Schulze 1904: 115), a često se pojavljuje u južnoj i srednjoj Italiji te u Africi. U Dalmaciji je zabilježen šesnaest puta (*OPEL* sv. 1, 36). Gaj Agrije i Agrija imali su isti gentilicij, što znači da su bili supružnici ili, pak, u krvnome srodstvu (Šašel Kos 1994a: 786 i 1999: 86). S obzirom na to da su im imenske formule oštećene, ne možemo biti sigurni da su bili robovi ili oslobođenici te vjerojatno italskog podrijetla, kako se pretpostavljalo (Alföldy 1969: 56, Šašel Kos 1994a: 786 i 1999: 86).³⁰

²⁵ Ako je iza riječi *pondo*, ili kratice P, odmah slijedila znamenka, podrazumijevalo se da se radi o količini libri (Smith 1853: 706).

²⁶ 1 libra = 327,45 g, 1 sekstans = 54,58 g.

²⁷ S obzirom na vrstu munificijencije i cijenu srebra, odlučili smo se, poput Šašel Kos, pretpostaviti da su predmeti bili srebrni.

²⁸ Mašice su već potvrđene kao dio inventara jednoga salonitanskog svetišta Velike Majke (*CIL* III 1952=8567)

²⁹ Hvala kustosu Hrvoju Vuliću na usmenoj informaciji o težini srebrnih predmeta iz zbirke Arheološkog odjela Gradskog muzeja u Vinkovcima.

³⁰ Pretpostavivši da su Agriji bili članovima kognacije, Medini (1985: 27) je dodatno potvrdio svoju teoriju da je to zajednica duhovnih, a ne krvnih srodnika. Malo je, naime, vjerojatno da bi Agriji, vjerojatno oslobođenici, imali dovoljno krvnih srodnika koji bi činili jednu kognaciju.

Agriji su financirali obnovu trošnog svetišta Velike Majke koje se možda nalazilo izvan gradskih zidina, ako je suditi prema mjestu gdje je natpis nađen, i koje nije potvrđeno predmetnim izvorima. Termin svetište (*templum*) označava kompleks koji nije činila samo zgrada hrama. U njegovu su sklopu mogli biti još i trijem, dvorište, stanovi kulturnih službenika, teatar, sveti gaj ili, pak, drugi hramovi. Činjenica da ga zbog trošnosti obnavljaju u 1. stoljeću svjedoči o tome da je postojalo i prije te je vjerojatno jedno od najstarijih salonitanskih svetišta Velike Majke.

8. Drugi posvetni natpis uklesan je u ploču pronađenu tijekom arheoloških istraživanja koja je u Saloni 1805. godine vodio trogirski plemić i konzervator Ivan Luka Garanjin (Sl. 7).³¹

*P(ublius) Iulius Rufus / aedem Matr(i) / Mag(nae) d(e) s(ua) p(ecunia) f(aciendum) ili f(acere) c(uravit) / idemq(ue) dedic(avit).*³²

“Publije Julije Ruf pobrinuo se da se od njegovih novaca sagradi hram Velikoj Majci, a on ga je i posvetio.”

Natpis se datira u 1-2. stoljeće. Činjenica da je Publije Julije Ruf posvetio hram Velikoj Majci upućuje da je bio istaknut pripadnik salonitanskog društva, budući da je uz svećenika u obredu posvećenja (*dedicatio*) sudjelovao predstavnik grada: član gradskoga vijeća ili, pak, sevir augustal (v. natpis br. 4). Gentilicij Julije u Dalmaciji je zabilježen čak 478 puta (*OPEL* sv. 2, 201). Kognomen Ruf također je čest u Dalmaciji, gdje se pojavljuje 49 puta

Sl. 7: Natpis Publija Julija Rufa (Park Garagnin-Fanfogna u Trogiru, foto I. Vilogorac Brčić)

Fig 7: Inscription of Publius Iulius Rufus (Garagnin-Fanfogna park in Trogir, photo I. Vilogorac Brčić)

³¹ Medini (1981: 39), Vermaseren (*CCCA* VI 157) i Nikoloska (2007: I. 11. 3) zabilježili su da je natpis izgubljen. Prema članku I. Babića (1984), koji je objavio crtež spomenika sačuvanih u istočnome zidu trogirskoga parka Garagnin-Fanfogna, natpis P. Julija Rufa je ondje.

³² Dimenzije: 0,32 x 0,39 m. Ploča je uzidana u istočni zid parka Garagnin-Fanfogna u Trogiru. Literatura: Pavlović-Lučić 1811: 13, *CIL* III 1953, Kubitschek 1896: 87, Graillot 1912: 492, Schillinger 1979: 62, Medini 1981: 39, *VAHD* 77, 1984, 146; pl. 17, 4, *CCCA* VI 157, *AE* 1994, 1348, Šašel Kos 1994a: 782 i 1999: 83, Nikoloska 2007: I. 11. 3, *ROMIS, Met. Sal.*: 18, Vilogorac Brčić 2012: 83-84, I. 13, *EDH* 052010. 2. redak Kubitschek *Matr(is)* (1896: 87), prema njemu Vermaseren (*CCCA* VI 157). 3. redak Vermaseren *f(aciendam) c(uravit)* (*CCCA* VI 157), a prema njemu Nikoloska (2007: I. 11. 3). Šašel Kos *f(acere)* (1994a: 782 i 1999: 83, br. 3).

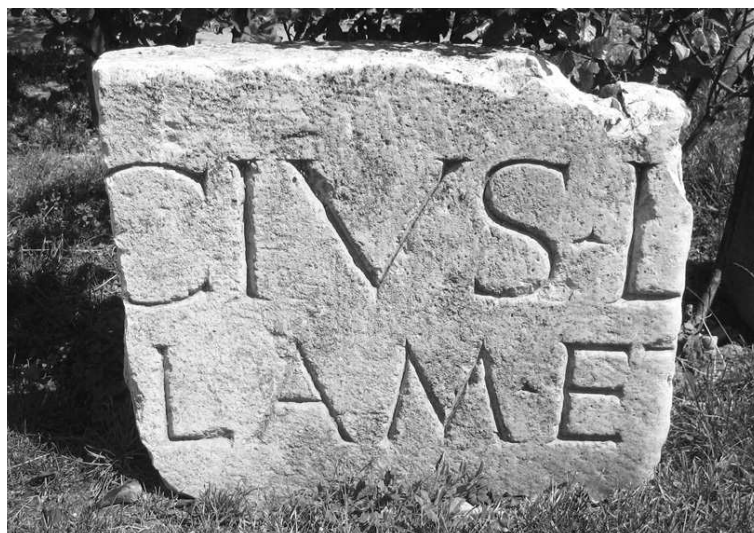
(*OPEL* sv. 4, 35). Samo u Saloni je potvrđen osam puta (1969: 283). Nastao je prema tjelesnoj osobini pojedinca (*rufus* – crven, Kajanto 1965: 229).

Nositelji gentilicija Julije još su u Cezarovo doba stekli rimsko građansko pravo. Alföldy (1969: 31-36) piše da su taj gentilicij u Saloni tijekom ranog principata često imali stranci, vojnici, veterani ili oslobođenici i njihovi potomci, a da je za kasnoga principata osobito čest u 2. polovici 2. te u 3. stoljeću. Wilkes (1977: 759) je, pak, ustanovio da su liburnski Julijevci uglavnom bili autohtoni stanovnici, oslobođenici, a da u ostatku Dalmacije nije potvrđen nijedan domaći stanovnik koji je za Julijevaca primio građansko pravo. U Saloni ih je zabilježio dvadeset i smatrao da su bili doseljenici, možda čak i iz Liburnije. Publije Julije Ruf, dakle, bio je slobodan građanin, podrijetlom Italik ili autohtoni stanovnik. Ako je bio domaćega podrijetla, bio je doseljenik iz Liburnije ili možda Salonitanac koji je vrlo rano primio rimsko građansko pravo. Čini se da je bio pripadnikom višega društvenog sloja u Saloni. Moglo bi se pretpostaviti da je bio sklon Majci Bogova zbog vjerovanja u trojansko, odnosno frigijsko podrijetlo Julijevaca koji su uz Veneru slavili i Kibelu kao pramajku svoga roda. Natpis je po svemu sudeći nađen u salonitanskom amfiteatru. Ne znamo okolnosti nalaza pa ne možemo pretpostaviti smještaj, kao ni izgled zgrade hrama čiju je gradnju i uređenje financirao Publije Julije Ruf.

9. Treći natpis uklesan je na ulomak koji je nađen na odlagalištu otpada u Krešimirovoj ulici u Solinu, kamo je dospio nakon arheoloških radova pored Pošte (Sl. 8). Budući da je na istom mjestu nađen i kognacijski natpis o gradnji hrama Velike Majke,³³ držimo da su se oba odnosila na isto sveto mjesto. Zbog ostataka žbuke na rubovima ploče pretpostavlja se da je bio ugrađen u istočne zidine Salone.

---] *cius* *L(uci)* [*f(ilius)*---] / [*cel*] *lam et* [---]³⁴

“---]cije, sin Lucijev, celu i [---”

Sl. 8: [---]cijev natpis (zbirka Marka Matijevića u Solinu, foto I. Vilogorac Brčić)

Fig. 8: Inscription of [---]cius (Marko Matijević's collection in Solin, photo I. Vilogorac Brčić)

³³ *Matri Deum / Magnae / aedem cognatio fecit ex / nummis conlatis solo / 5 suo*. Literatura: Matijević 1995: 17, Matijević, Maršić 2000: br. 14, *AE* 2001, 1606, Kurilić 2006: 140, br. 44, *ROMIS, Met. Sal.* 22, Vilogorac Brčić 2012: I. 17, *EDH* 039737.

³⁴ Dimenzije: 0,66 x 0,57 x 0,17 m. Danas u zbirci Marka Matijevića, Matijević 1995: 17, Matijević, Maršić 2000: br. 15, Kurilić 2006: 140, 47, *ROMIS, Met. Sal.* 23, Vilogorac Brčić 2012: 86, I. 18, *EDH* 053955.

Natpis se datira krajem 1. ili početkom 2. stoljeća. Na desnoj strani ulomka sačuvan je utor, pa se može pretpostaviti da je bio dijelom duže cjeline koja se sastojala od više kamenih ploča. Zakrivljen je, pa se mora pretpostaviti da se uklapao u neku arhitekturu kružnog tlorisa. Sljedbenik je najvjerojatnije ulagao u celu hrama: u drugom retku sačuvan je kraj te riječi *-lam*,³⁵ a nakon toga i veznik *et*, što znači da je posvetitelj financirao još nešto osim gradnje ili obnove cele. Na natpisu je sačuvan kraj sljedbenikova gentilicija *-cius* u prvome retku natpisa, te najvjerojatnije početak filijacije u nastavku (*L*). Pošto niz rimskih gentilicija završava slovima *-cius*, (*Raecius*, *Minucius*...), ne možemo rekonstruirati sljedbenikovo ime.³⁶ Sigurno je da je bio slobodan građanin, budući da mu je bila istaknuta filijacija, te vjerojatno pripadnik kognacije koja je financirala hram “na svojoj zemlji” (*solo suo*). I kognacijski se i [---]cijev natpis datiraju u isto vrijeme te stoga pretpostavljamo da je hram na koji se odnose sagrađen na trošak kognacije, a sljedbenik [---]cije financirao je dodatne radnje, među kojima je ukrašavanje cele.

10. Na groblju Kapljuč u Saloni pronađen je središnji dio vrlo oštećene vapnenačke ploče s natpisom:

[---] *M(atri) d(eum) [M(agnae)]*³⁷ / [---] *Tarcon[ius]* / [---] *Secun[dus]* / [et---]³⁸

“[---]Velikoj Majci (Bogova)[---] Tarkonije Sekund[---]”

Natpis se datira u razdoblje od 151-300. godine. U prvom se redu jasno vidi dio kratice božičina imena (M D). Možda je uz slovo koje nedostaje u uobičajenoj kratici za božičino ime MDM (*M(atri) D(eorum) M(agnae)*) stajala i još neka koja bi je pobliže odredila (*I(daea/ ili A(ugusta)*). U drugom je dio gentilicija (*Tarcon*), a u trećem kognomena (*Secun*). Pretpostavit ćemo da su činili jedno ime te da se posvetitelj zvao Tarkonije Sekund (*Tarconius Secundus*). Zbog oštećenja početka drugoga retka natpisa ne možemo biti sigurni da Tarkonije Sekund nije imao prenamen, a možda i filijaciju u trećem retku.

Njegov je gentilicij etruščanskog podrijetla (Schulze 1904: 96). Alföldy piše da su salonitanski Tarkoniji bili italska obitelj, a u njegovo je doba zabilježeno sedam salonitanskih natpisa na kojima se spominju (1969: 124). *OPEL* ih, pak, pobraja pet (sv. 4, 108). Sekund je u Dalmaciji najčešći kognomen, a pojavljuje se čak 96 puta (Alföldy 1969: 291, *OPEL* sv. 4, 59). Označava osobu koja je druga po rođenju u svojoj obitelji, ili je, pak, nastao prema želji roditelja da osobu prati sreća u životu (*secundus*, 3. povoljan, sretan). Tarkonije Sekund vjerojatno je bio slobodni građanin, italski doseljenik. Velikoj Majci davao je prinos. Možda joj je gradio, obnavljao ili opremao svetište te uz to polagao ili ispunjavao zavjet.

³⁵ Slovima *-LAM* završava i riječ *aediculam* (ak. pl. *aedicula*, *ae*, *f.*), no s obzirom na veličinu natpisa jasno je da na tom mjestu valja pročitati kraj riječi *cellam*.

³⁶ D. Maršić početak je natpisa pročitao *Lu?]cius* (2000: br. 14).

³⁷ Ili *M(agnae) d(eorum) [M(atri)]*.

³⁸ Dimenzije: 0,21 x 0,21 x 0,07 m. Arheološki muzej u Splitu (inv. br. A 4945). Literatura: Egger 1928-1929: 14, Brøndsted 1928: 159-160, br. 13, sl. 165, *ILJug* 2609, *ROMIS*, *Met. Sal.*: 25, Villogorac Brčić 2012: 92-93, I. 21, *EDH* 035045.

11. Na nepoznatoj lokaciji nađen je vrlo oštećeni ulomak mramornog epistila s ostacima triju redaka natpisa. Prva dva su iznad, a treći ispod sačuvane profilacije.

[---t]empl(um) M[atri Magnae] / [---]ullinu[s---] ' [---]³⁹

“[---]svetište Velikoj Majci [---]ulin[---]”

Natpis se datira u razdoblje od 1-3. stoljeća. Iako je vrlo oštećen, razaznaju se dijelovi nekoliko riječi. Bilježio je gradnju ili obnovu svetišta Velike Majke: u prvom je retku sačuvan središnji dio riječi *templum* (*empl*). Za slovo M koje je slijedilo znanstvenici su se složili da je kratica prvoga dijela imena Velike Majke. Nakon toga vjerojatno slijedila i druga kratica M (*Magnae*), a možda i D (*Deorum*). U drugom retku natpisa sačuvan je središnji dio sljedbenikova imena, najvjerojatnije kognomena: slova *ullinu*. Mommsen je pretpostavio dvije moguće varijante sljedbenikova imena, *Catullinus* i *Paullinus* (“vel similia”, *CIL* III 14675), a Bulić je predložio čitanje [*Tert*]ullinu[s... (*BASD* 22, 1899, 9). Sačuvana skupina slova obuhvaća dio tipičnog latinskog deminutivnog dočetka koji se mogao nadovezati bilo na koje ime na *-ul(l)us*. Stoga ćemo dedikanta nazivati [—]ulin. Ne zna se gdje je točno epistil nađen i u kakvim okolnostima.

12. U istočnome dijelu Salone nađena je vapnenačka ploča s posvetom Velikim Majkama.

*Matrib(us) Mag(nis) / sacrum P(ublius) Safinius Filuci / nus Terentiae sacerdotis f(ilius) aram supstituit idem ampl(iavit) / 5 sibi et cognatio[ni suae] / permissu C(ai) Clodi(i) Grac[ilicis]*⁴⁰

“Publije Safinije Filucin, sin svećenice Terencije, zamijenio je i povećao žrtvenik Velikim Majkama za sebe i svoju kognaciju po dozvoli Gaja Klodija Gracila.”

Natpis se datira u 1-2. stoljeće. Velike su Majke možda bile autohtone dalmatinske božice, čije je štovanje potvrđeno u Lugdunu. Ondje je, naime, nađen natpis s posvetom *Matribus Pannoniorum et Dalmatarum* (*CIL* XIII 1766, *ILS* 4794). Moglo bi se pretpostaviti i da su se Kibela i Venera, kojima su kognacije već posvećivale u Saloni, mogle pridružiti toj autohtonosti skupini u sinkretizmu koji se zasnivao na kompetencijama božica plodnosti.

Publije Safinije Filucin (*Publius Safinius Filucinus*) nije naveo očevo nego majčino ime. To je inače neuobičajeno, ali Filucinu je bilo važno ne samo radi religijskog konteksta (posvete ženskim božanstvima), nego i zato što mu je majka Terencija (*Terentia*) bila svećenica. Bili su ugledni u zajednici sljedbenika Velikih Majki, pripadnici dviju generacija koje su ih štovale. Zbog toga je Filucin za sebe i svoju kognaciju ne samo zamijenio, nego i povećao žrtvenik božicama. Ipak, unatoč tomu što je bio istaknut sljedbenik Velikih Majki, k tomu dobrog imovinskog stanja, nije bio ovlašten sam ulagati u kulturni predmet. Trebao je dopuštenje Gaja Klodija Gracila (*Gaius Clodius Gracilis*) koji je, vjerojatno, bio pred-

³⁹ Dimenzije: 0,45 x 0,25 x 0,25 m. Arheološki muzej u Splitu, inv. br. A 2476. Literatura: *CIL* III 14675, *BASD* 22 (1899), 9, *Medini* 1981: 36, *CCCA* VI 154, Šašel Kos 1994a: 783 i 1999: 84, br. 9, *Nikoloska* 2007: I. 11. 9, *ROMIS, Met. Sal.* 32, Vilogorac Brčić 2012: 95-96, I. 33, *EDH* 052015.

⁴⁰ Arheološki muzej u Splitu. Literatura: *ILJug* 2052, *BASD* 32 (1909), 67-68, *AE* 1912, 0042, *Medini* 1981: 313, *Medini* 1985: 3, *AE* 1994, 1348, *ROMIS, Met. Sal.* 33, Vilogorac Brčić 2012: I. 35, *EDH* 027939.

stojnikom kognacije (*magister*).⁴¹ Odlučivao je što se u svetištu smije postaviti, zamijeniti, obnoviti ili ukrasiti te su ga članovi koji su planirali investirati očito morali konzultirati. Svećeničin sin također, budući da je magistru bio podređen. Možemo pretpostaviti da je Filucin na natpisu istaknuo majčino svećeništvo i zato što je smatrao da je zbog toga bio jednako važan, ako ne i istaknutiji od trenutnog čelnika kognacije Velikih Majki, čije je dopuštenje za zamjenu žrtvenika morao tražiti.

Gentilicij Safinije etruščanskog je podrijetla (nastao od *Sabinus*, Schulze 1904: 223), karakterističan za Kampaniju. U Dalmaciji su ga nosili Italici u rano carsko doba, a zabilježen je pet puta (*OPEL* sv. 4, 43). Kognomen Filucin u Dalmaciji je zabilježen samo na ovom natpisu (*OPEL* sv. 3, 139). Kajanto (1965) ga ne ubraja u latinske kognomene. Vjerojatno je grčkoga podrijetla (φιλόκυνος) te označava onoga koji je odan gospodaru. Mogli bismo pretpostaviti da je njegov nositelj bio oslobođenik nekog Safinija, podrijetlom Grk. U Dalmaciji se gentilicij Klodije najčešće pojavljivao u razdoblju zreloga principata (Alföldy 1969: 76), i to ukupno pedeset puta (*OPEL* sv. 2, 65). Nosili su ga ponajviše oslobođenici, uglavnom doseljenici iz različitih dijelova Carstva. Italski, pak, kognomen Gracil čest je osobito u sjevernoj Italiji i na zapadu, u Dalmaciji je zabilježen četiri puta (*OPEL* sv. 2, 169), a značenje mu se odnosi na tjelesnu osobinu nositelja (*gracilis*, *e* – vitak, mršav, Kajanto 1965: 244). Pretpostavljamo da je Filucin financirao glavni žrtvenik u svetištu Velike Majke.

13. Prvi od dva metroačka **nadgrobna natpisa** zasad je najvažnije svjedočanstvo o kultu u čitavoj provinciji Dalmaciji. Nađen je u Zadru,⁴² no izgubljen je i ne zna se na kakav je spomenik bio uklesan:

*D(is) Manibus / L(ucio) Barbunteio / Demetrio archig(allo) / Salonitano qui 5 / annis XVII usq(ue) ad / ann(um) LXXV integr(e ili um?) / sacra confecit / Barbunteia Thallu / sa C[al]listera patrono 10 / pientiss(imo) posuit.*⁴³

“Bogovima Manima, Luciju Barbunteju Demetriju, salonitanskom arhigalu, premilostivom patronu, koji je 17 godina, do 75. godine, časno (ili do konca 75. godine) obavljao obrede, podigla je Barbunteja Taluza Kalistera.”

Natpis se datira u 2. polovicu 2. stoljeća. H. Graillot i M. J. Vermaseren smatrali su da je arhigal od 17. pa do 75. svoje godine obnašao tu funkciju te da je ona bila doživotna. Prema njihovoj teoriji Lucije bi bio prvi salonitanski arhigal i djelovao je od oko 160. pa do oko 218. godine. Međutim, M. Suić (1965b: 100), ispravno je analizirao natpis (fali *ab* i trebalo bi biti *anno*, a ne *annis*, da bi se prihvatilo Graillotovo i Vermaserenovo mišljenje)

⁴¹ Na salonitanskom natpisu iz 1. stoljeća zabilježen je pripadnik kognacije Klodijevaca koji je posvetio Veneri: 13. ... / *mi]les leg(ionis) VI[I... / Veneri don[um ob magisteriu]m cognation[is / ...CI]odior(um) CVI...* (*CIL* III 8687, 1. st.). Smatramo, međutim, da Gaj Klodije Gracil nije bio na čelu kognacije krvno vezanih članova, budući da su joj pripadali Filucin i njegova majka.

⁴² U Zadru je potvrđeno i postojanje hrama Velike Majke jugozapadno od Kapitolija, gdje su pronađene podzemna prostorija s freskama, druga s mozaikom te cisterna. Freske su prikazivale metroačke scene (Suić 1965a i 1965b).

⁴³ Literatura: *CIL* III 2920a, Graillot 1912: 492, Suić 1965a i 1965b: 100, Medini 1981: 15-28, *CCCA* VI 141, Bugarski 2000: 225-226, Nikoloska 2007: I. 5. 3, *ROMIS*, *Met. Sal.*: 27, Vilogorac Brčić 2012: 111-113, I. 4, *EDH* 060197.

te zaključio da je Lucije svoju dužnost obnašao 17 godina, do svoje 75. Tako bi bio rođen početkom 2. stoljeća i bio prvi ili jedan od prvih arhigala. Umro je prije kraja tog stoljeća (formula *tria nomina* karakteristična je za 1. i 2. stoljeće). N. Cambi (1991: 473) smatra da se to moralo dogoditi do 180. godine. Na temelju činjenice da je umro u Jaderu, M. Suić (1965b: 104) je pretpostavio da je salonitanski arhigal vjerojatno ondje vršio svoje funkcije. N. Cambi (1991: 473) se s time složio. Demetrije je vjerojatno bilo arhigalovo pravo ime koje je, kad je postao oslobođenik i preuzeo prenamen i gentilicij gospodara, pretvorio u kognomen.

Arhigali su se brinuli za inicijaciju vjernika u zajednicu štovatelja te za obrede. Konstitucija arhigalata bila je u nadležnosti municipalne vlasti koja je vrhovne svećenike birala prema prijedlozima metroačke zajednice.⁴⁴ M. Suić (1965b: 104) je smatrao da su metroačka zajednica u Saloni i njezina svećenička hijerarhija imale poseban položaj u odnosu na one u drugim krajevima Dalmacije, imajući u vidu službeni karakter kulta Velike Majke. Vjerovao je da je rimski arhigal, koji je nazvan *Attis populi Romani* (CIL VI 2183), imao kompetencije u čitavoj Italiji te da bi prema tome salonitanski arhigal bio "Atis čitave Dalmacije". Graillot (1912: 835) je, pak, smatrao da je *Attis populi Romani* bio vrhovnim svećenikom isključivo vjernicima koji su živjeli u Rimu, jer nema dovoljno pokazatelja koji bi išli u prilog pretpostavci da je kao vrhovni svećenik čitava rimskog naroda bio nadređen svim ostalim arhigalima. Složio se, pak, sa Suićem da je Lucije Barbuntej Demetrije, unatoč tome što je na natpisu nazvan salonitanskim, a ne dalmatinskim arhigalom, službovao prema potrebi i u drugim gradovima Dalmacije (Medini 1991: 306).⁴⁵ Pretpostavio je čak da ga je i svećenstvo iz susjednih provincija, u kojima nisu zabilježeni arhigali (Panonija, Mezija), konzultiralo o vjerskim pitanjima. A. Bugarski-Mesdjian (2003: 592), pak, sklonija je teoriji da je jurisdikcija Lucija Barbunteja Demetrija obuhvaćala isključivo salonitanski ager.

Izuzev navedenih, još su samo dvije arhigalske funkcije izričito epigrafskom potvrdom povezane s naseljem koje se stoga smatra svećenikovim sjedištem: *archigallus coloniae Ostiensis* (CIL XIV 34 i 35, CIL XIV 385) i *archigallus Tusculanus* (CIL VI 32466). U Carstvu nisu dosad zabilježeni arhigali koji su uz titulu nosili ime čitave provincije ili regije gdje su djelovali te se ne može pouzdano tvrditi da su bili vrhovnim svećenicima širih teritorijalnih jedinica. Sjedišta arhigala bila su u važnijim središtima kulta, gdje je zbog većeg broja sljedbenika Velike Majke bila potreba za svećeničkom hijerarhijom. Smatramo da su skrbili nad kultom svoga grada i područja koje mu je pripadalo, kao što su to kasnije činili nadbiskupi. Toma Arhidakon je, naime, zapisao da postoji kontinuitet u praksi rasporeda svećeničkih službi kod pogana i kršćana.⁴⁶ Vjerujemo, dakle, da je salonitanski arhigal, jedini dosad zabilježeni vrhovni svećenik Kibelina kulta u Dalmaciji, obavljao svoju dužnost i izvan svoga sjedišta, metroačkog središta provincije, te je tako skončao u Jaderu.⁴⁷

⁴⁴ Nakon toga arhigale su u Rimu potvrđivali *quindecimviri sacris faciundis* (CIL X 3698).

⁴⁵ H. Graillot (1912: 236) je isticao da je arhigal iz Lugduna djelovao i u jednom dijelu Narbonske Galije, u dolini Rhône.

⁴⁶ *Hoc enim beatus Petrus statuerat, ut pontificia christiane religionis sic disponerentur per urbes singulas totius orbis, quemadmodum apud gentes fuerat antiquitus constitutum*, "Naime, blaženi je Petar odredio da se svećeničke službe kršćanske vjere tako rasporede po pojedinim gradovima čitavoga svijeta kako su to od davnine ustanovili pogani" (III, 2, 16, prev. O. Perić u *Toma Arhidakon* 2003: 26-27). O razlogu zbog kojeg Toma ističe sv. Petra umjesto sv. Pavla te o uspostavi kršćanskih institucija prema poganskom modelu na primjeru salonitanskog arhigala raspravljao je N. Cambi (2008: 69).

⁴⁷ Slično se dogodilo u Egidi (danas Koper u Sloveniji), gdje je umro i pokopan arhigal čije sjedište nije imenovano. Drži se da je bio tergešćanski ili akvilejski (CIL V 488).

Lucije Barbuntej Demetrije (*Lucius Barbunteius Demetrius*) je bio Istočnjak, kao i većina arhigala u zapadnom dijelu Carstva. Gentilicij Barbuntej, koji je etruščanskog podrijetla (Schulze 1904: 329), u Dalmaciji je potvrđen samo kod Lucija i njegove oslobođenice (Alföldy 1969: 66, *OPEL* sv. 1, 113). Kognomen Demetrije, pak, grčkog je podrijetla, uglavnom potvrđen kod oslobođenika. U Dalmaciji je zabilježen tri puta (Alföldy 1969: 187, *OPEL* sv. 2, 96). Nastao je kao izvedenica iz imena božice Demetre, koja se u Grčkoj zbog zajedničkih osobina i sličnih obreda često poistovjećivala s Kibelom. Barbunteja Taluza Kalistera (*Barbunteia Thallusa Callistera*), arhigalova je oslobođenica. Njezin je kognomen Taluza istočnjačkog podrijetla (Alföldy 1969: str. 309), čest u metroačkoj zajednici, osobito u Galiji (Graillot 1912: str. 233). Nastalo je od glagola θάλλω (cvatem): θαλούσα bi značilo Cvijeta. U Dalmaciji je zabilježen četiri puta (*OPEL* sv. 4, 118). Suić je pretpostavio da je drugi njezin kognomen, razriješen *Callistera*, vjerojatno iz njezinog ranijeg, ropskog staleža, jer je zabilježen i muški oblik tog imena *Callister* (*CIL* III 8065). T. Mommsen i E. Hübner, pak, ime su razriješili kao *Clistera*, *Clintera*, te su pretpostavili da je ondje moglo stajati i *liberta* (*CIL* III, str. 377). Odlučili smo se za Suićevo tumačenje te pretpostaviti da je drugi kognomen arhigalove oslobođenice bio Kalistera (καλλύστερα): “Ljepša”. Možda je salonitanski arhigal imao više oslobođenica koje su se zvale Barbunteja Taluza te su nosile i drugi kognomen da bi ih razlikovali. Pretpostavljamo da mu je Kalistera bila suložnicom, budući da je podizanje njegova nadgrobnog spomenika financirala ona, a ne član njegove obitelji. Možda je bila i kultnom službenicom Velike Majke Kibeke.

14. Na nepoznatoj salonitanskoj lokaciji nađen je ulomak nadgrobnog žrtvenika s imenom sljedbenika koji je također bio službenikom kulta Velike Majke (Sl. 9).

*D(is) M(anibus) / Aur(elius) Maximianus sa[---] / [co]llegio dendro[phorum] / [---]do uxo[r---] 5 / [---]*⁴⁸

Sl. 9: Natpis Aurelija Maksimijana (Arheološki muzej u Splitu, inv. br. A 389, foto I. Vilogorac Brčić)

Fig. 9: Inscription of Aurelius Maximianus (Split Archeological Museum, inv. n° A 389, photo I. Vilogorac Brčić)

⁴⁸ Dimenzije: 0,52 x 0,21, 0,12 m. Danas u Arheološkom muzeju u Splitu, inv. br. A 389. Literatura: *CIL* III 8823, *BASD* 5 (1882), 49, Waltzing 1899: 99, 302, Graillot 1912: 493, Marić 1933: 76, Schillinger 1979: 64, 48a, Medini 1981: 41, *CCCA* VI 160, Nikoloska 2007: I. 11, 13, Goddard 2010: 856-858, *ROMIS, Met. Sal.*: 29, Vilogorac Brčić 2012: 113, I. 27.

“Bogovima Manima. Aurelije Maksimijan[--- iz] kolegija dendrofora, [---] supru-
ga [---].”

Spomenik se datira u 3. stoljeće. Aureliju Maksimijanu (*Aurelius Maximianus*), članu salonitanskog kolegija dendrofora, supruga je podigla nadgrobni spomenik. Dendrofori su činili profesionalni kolegij koji se bavio trgovinom i obradom drveta te je uz kolegije fabra i centonarija pripadao među tri *collegia principalia*.⁴⁹ Zajednička blagajna, koju su punile i donacije bogatih građana, omogućivala im je lagodan život (Alföldy 1988: 134). No, aktivno su kao kulturni službenici sudjelovali u Ožujskoj svetkovini Velike Majke: na dan *Arbor intrat* (22. ožujka) sijekli su bor, na njega vezivali Atisov kip, ukrašavali ga vrpcama te nosili u procesiji i izlagali u svetištu (*Firm. Mat. XXVII*). Kolegij su činili isključivo muškarci, uglavnom oslobođenici istočnjačkog podrijetla. Na čelu kolegija dendrofora bile su osobe s titulama *magister* (*CIL V 7904*), *patronus* (*CIL III 1217, 10738, V 1012, 2071*), *archidendrophorus* (*CIL III 763*), *quinquennalis* (*CIL VI 641, 1925, 29691, 30973, XIV 281, 324*), *quinquennalis perpetuus* (*CIL VI 641, 1925, XIII 1752, XIV 281*) te *rector quinquennalis* (*CIL X 5968*). *Scholae dendrophorum* bile su mjesta u kojima su se okupljali članovi kolegija. Na natpisima su zabilježeni i dendrofori koji su bili *curator* (*CIL VIII 6940, XIII 1961*), *curator perpetuus* (*CIL XIV 281*), *quaestor* (*CIL XIII 2026*) i *bisellarius* (*CIL XI 1355*).⁵⁰ Kuratori su se vjerojatno brinuli za održavanje shole te zajedničku blagajnu, eventualno zaduženja pojedinih dendrofora. Sjedište im je najčešće bilo u gajevima, a njihov je kolegij potvrđen natpisima u svim krajevima Carstva, osobito na italskom prostoru, u Galiji i dunavskim provincijama, u blizini šuma i rijeka te u lukama (Rubio Rivera 1993: 182). Dendrofori su često birali sevre augustale, čak su istodobno bili augustali – *dendrophori Augustales* (*CIL XIII 1961, 2026, 5193*). Imali su vrlo povlašten položaj i zaštitu od cara, budući da su istodobno pripadali carskome kultu: slavili su cara, žrtvovali mu te podizali biste i spomenike. Carevi Teodozije II. i Honorije potpuno su zabranili kolegij dendrofora 415. godine (*Cod. Th, XVI, 10, 20, 2, Graillet 1912: 278*).

Gentilno ime Aurelije raširilo se po cijelom Carstvu nakon edikta *Constitutio Antoniniana* cara Karakale (212. godine). U Saloni su ga najčešće nosili stranci, ili domaći stanovnici podrijetlom s kopnenih područja (Alföldy 1969: 46-53), a u Dalmaciji je zabilježeno čak 629 puta (*OPEL sv. 1, 99*). Šulze je smatrao da je sabinski gentilicij Aurelije teoforan, nastao od pridjevka boga Sola (1904, 468). Kognomen Maksimijan, pak, bio je izrazito zastupljen po cijelom Rimskom Carstvu, osobito u Italiji, Noriku i Panoniji, a u Dalmaciji je potvrđen sedam puta (*OPEL sv. 3, 69*). Izveden je od superlativa pridjeva *magnus*, 3. – najveći (*sc. najbolji*, Kajanto 1965: 276). Salonitanski dendrofor bio je rimski građanin, a budući da je građansko pravo dobio tek u 1. polovici 3. stoljeća, moglo bi se pretpostaviti da je bio doseljenik s Istoka ili autohtoni stanovnik.

⁴⁹ *CIL V 7881, CIL IX 5416, CIL XI 5749, Rivera 1993: 177.*

⁵⁰ *Bisellium* je bila počasna sjedalica za dvoje u teatrima i na drugim javnim mjestima. Osoba kojoj je bila dodijeljena čast sjedenja u biseliju zvala se *bisellarius* (E. Saglio u Daremberg, Saglio 1877-1919, A-B, 712). Biselarij kolegija dendrofora vjerojatno je bio njihov počasni član koji je sjedio zajedno s predstojnikom. Možda je, pak, kao drugi prestojnik bio podređen glavnome s kojim je dijelio počasnu sjedalicu prilikom okupljanja članova kolegija.

* * *

Petnaest sljedbenika Velike Majke, zabilježenih na dosad nađenim salonitanskim natpisima, bili su članovi zajednice vjernika, pojedinci koji su posvećivali ili ispunjavali zavjet božici te službenici njezina kulta. To su Gaj Turanije Kronije, Lucije Stalije Sekund, Gaj Agrije, [---]acije, Lucije Stacije Fakula, Marko Kotije Cert, Publije, Publije Julije Ruf, Tarkonije Sekund, [---]ulin, [---]cije, Publije Safinije Filucin, Gaj Klodije Gracil, Lucije Barbuntej Demetrije i Aurelije Maksimijan. Među njima jedino je arhigalu označena dob: kad je umro, imao je sedamdeset pet godina. Najviše sljedbenika (13 = 87%), spominje se na natpisima o prinosima božici, dok su na nadgrobni dvojica (13%). Šestorica su božici samo posvećivala (40%), a sedmorica su to učinila izričito po zavjetu (47%). S većom vjerojatnošću možemo pretpostaviti da su šestorica salonitanskih sljedbenika bila nositelji građanskog prava (40%), a trojica oslobođenici (20%).⁵¹ Šestorici ne možemo pouzdano utvrditi društveni položaj (*Incerti*, 40%). Sedmorica sljedbenika (47%) članovi su kultnog ili profesionalnog kolegija, a trojica (20%) članovi kognacije za koju vjerujemo da je bila privatna zajednica Kibelinih sljedbenika. Za većinu sljedbenika nema izričitog podatka o podrijetlu.⁵² Trojica (20%) su sigurno Italici, a jedan je Istočnjak (7%). Ni na jednom natpisu nema izričite datacije. Kronološki se određuju prema drugim zabilježenim podacima, imenskoj formuli osoba koje se spominju, jezičnim osobitostima ili karakteristikama spomenika. Pouzdano možemo datirati pet natpisa: po jedan u 1. i 3. stoljeće, a tri u 2. stoljeće. Gotovo polovicu preostalih (6) datiramo u 1. ili 2. stoljeće. Dva su natpisa iz 2. ili 3, a jedan se datira u široki raspon od 1-3. stoljeća. Većina ih je, dakle, iz 1. ili 2. stoljeća te se može reći da je u tom razdoblju kult Velike Majke doživio vrhunac popularnosti. Navedeno potvrđuju i drugi salonitanski metroački spomenici.⁵³

Navedeni podaci o kulturnom angažmanu muških salonitanskih sljedbenika Velike Majke, njihovu društvenom položaju, službi, podrijetlu i vremenu u kojem su živjeli nude nekoliko pretpostavki i zaključaka. Sljedbenici su najčešće poduzimali i financirali gradnju, obnovu ili opremu božičina svetišta, hrama, kapelice ili žrtvenika.⁵⁴ Bile su to privatne investicije: ulagali su u sveta mjesta na vlastitim posjedima, za sebe i svoju obitelj. U Saloni je postojalo i javno svetište Velike Majke u istočnome dijelu grada (*CIL* III 14674). Ondje je djelovao najistaknutiji među Kibelinim salonitanskim sljedbenicima, arhigal Lucije Barbuntej Demetrije. Njegova nazočnost podrazumijeva organizirani svećenički kolegij te održavanje službenih festivala (Megalezija i Ožujске svetkovine) i obreda božici u čast. Bio je nadležan za kultne poslove u cijeloj Dalmaciji, nadređen svećenicima galima u Saloni,

⁵¹ Vrlo su rijetki natpisi koji sadrže izričite podatke o društvenom položaju sljedbenika, a isključivo na temelju onomastičke formule nije uvijek pouzdano tvrditi imaju li ili nemaju rimsko građansko pravo. Na oslobođenički status pojedinca, primjerice, pouzdano upućuje kratica *l.* za *libertus* uz kraticu za prenamen bivšeg vlasnika: istočnjački kognomen, služba u kultu ili kolegiju sevira nisu dovoljni da bismo pouzdano odredili nečiji oslobođenički status.

⁵² Podaci o podrijetlu na natpisima se izrazito rijetko navode pa se tako o podrijetlu Kibelinih salonitanskih sljedbenika može samo pretpostavljati na temelju onomastičkih formula, s obzirom na tvorbu i rasprostranjenost njihovih kognomena u Carstvu ili Dalmaciji, ili prema pripadnosti određenom društvenom sloju i zajednici.

⁵³ *CCCA* VI, Medini 1981, Nikoloska 2007. i 2010, *ROMIS*, Vilogorac Brčić 2012.

⁵⁴ M. Šašel Kos je navela da je u Saloni pronađeno 29 natpisa iz razdoblja od 1-3. stoljeća, na kojima je zabilježen neki čin privatnoga dara, a čak 11 njih (38%) natpisi su osoba koje su dale da se sagradi, obnovi ili opremi svetište Velike Majke (Šašel Kos 1994a: 781 i 1999: 82). Neki od preostalih 18 natpisa fragmentarni su te nije isključeno da ih se još odnosilo na Kibelina sveta mjesta.

ali i onima koji su obavljali službu u drugim kulturnim središtima provincije. Svećenički kolegij u službi Velike Majke u Saloni potvrđen je pouzdano još jedanput,⁵⁵ a članicom Kibelina svećeničkog kolegija mogla je biti Terencija, majka Publija Safinija Filucina koji je posvetio Velikim Majkama. Pretpostavili smo da su u Saloni dosad zabilježena i dva člana kolegija dendrofora: Aureliju Maksimijanu je na natpisu nakon imena jasno istaknuto da je bio dendrofor, a Lucije Stacije Fakula je Velikoj Majci posvetio kao kvinkvenal te smatramo da je taj naslov nosio kao prestonik kolegija. Posvjedočen kolegij dendrofora svakako podrazumijeva održavanje obreda *Arbor intrat* u Saloni. Neki su sljedbenici Velike Majke bili udruženi u zajednicu koja se nazivala kognacijom. Dosad nigdje drugdje nije potvrđena kognacija Velike Majke, a iz natpisa koji je posvjedočuju saznajemo da je imala predstojnika, zajedničku blagajnu, posjede i svetišta. Hijerarhija među svećenstvom, članovima kognacije te, vjerojatno, i među dendroforima upućuje na popularnost kulta i veće skupine sljedbenika Velike Majke u dalmatinskoj prijestolnici.

Među muškim salonitanskim sljedbenicima dosad nisu potvrđeni ljudi najvišega društvenog sloja, poput članova gradskog vijeća ili vitezova, niti robovi. Dominiraju zemljoposjednici koji su na svojim imanjima izvan gradskih zidina imali sveta mjesta posvećena Velikoj Majci. Dva su zemljoposjednika, Gaj Turanije Kronije i Lucije Stalije Sekund, istodobno bili seviri augustali, imućniji članovi salonitanskoga društva te društveno najistaknutiji Kibelini sljedbenici. Posvetili su, zavjetovali božici te financirali gradnju njezina hrama na svojim posjedima. Gaj Turanije Kronije je, k tomu, aktivno sudjelovao i u samome obredu posvećenja hrama. Sklonost sevira augustala, pokrovitelja carskoga kulta, Velikoj Majci Kibeli potvrđena je i drugdje u Carstvu: štovali su frigijsku božicu jer su podrijetlom bili Istočnjaci, ali i da bi dokazali pripadnost rimskome narodu te odanost caru.

Naime, Kibela je romanizirana kao Velika Majka Bogova. Prema predaji bila je zašlužna za Enejin sretan dolazak na italsko tlo (*Ovid. Fast. IV, 251-254, Hdn. I. 11. 3-5*). Zbog toga je, poput Venere, smatrana pramajkom rimskoga naroda. Istočnjaci i peregrini štovali su je zbog vlastite afirmacije u rimskome društvu. Salonitanski natpisi idu u prilog navedenome: Italici dominiraju nad osobama istočnjačkih korijena među Kibelinim sljedbenicima, jednako kao što je slobodnih građana više negoli oslobođenika. U Saloni je dosad zabilježeno dvostruko više muškaraca negoli žena među sljedbenicima,⁵⁶ što bi potvrdilo navedenu teoriju. Iako je, dakle, ženski aspekt božice plodnosti bio u drugome planu, sinkretizam Kibele i autohtonih Veliki Majki, koje je štovala kognacija, ukazuje i na njegovu zastupljenost. Sljedbenik koji je posvetio Velikim Majkama, Publije Safinije Filucin, bio je svećeničin sin te je to obznanio ističući majčino ime u filijaciji. Na taj je način htio naglasiti svoj istaknut položaj u vjerskoj zajednici. Navedeni bi sinkretizam potvrdio također da je Kibelu u Saloni štovalo i domaće stanovništvo. Dva salonitanska sljedbenika, Gaj Turanije Kronije i Publije Julije Ruf, možda su bili autohtoni stanovnici.

S obzirom na to da su pojedinci nekoliko puta posvetili Velikoj Majci zajedno sa svojim najbližima, može se zaključiti da je Kibela smatrana zaštitnicom, države, grada, ali i pojedinih obitelji koje su joj bile sklone. Na nekim od primjera obrađenih u ovom radu može se steći i uvid u privatne odnose među pojedinim salonitanskim sljedbenicima. Publi-

⁵⁵ Na ploči od vapnenca je natpis koji bilježi svećenika ili svećenicu (*sacerdos, -otis m. i f.*) Velike Idske Majke (*CIL III 8810*). Ime osobe nije sačuvano pa joj ne možemo odrediti spol.

⁵⁶ Dosad je zabilježeno osam salonitanskih sljedbenica *CIL III 1952=8567; 2676 = 9707; 2920a; 8544 = 12814; 13903, 14243; VAHD 55 (1953), 261.*

je Safnije Filucin trebao je dozvolu za gradnju od Gaja Klodija Gracila koji je vjerojatno bio na čelu kognacije. Ističući majčinu svećeničku službu Filucin je možda dao nagovijestiti borbu za prestiž među članovima zajednice Kibelinih sljedbenika. Arhigalu je nadgrobni spomenik podigla oslobođenica, a ne član njegove obitelji. Zbog toga smo pretpostavili da mu je bila suložnicom, a možda i Kibelinom kulturnom službenicom.

Kibelin kult u Rimskom je Carstvu bio najpopularniji u vrijeme reformi careva Klaudija i Antonina Pija: prvi je kultu dao službeni karakter, utemeljio Ožujsku svetkovinu i kolegij dendrofora,⁵⁷ a drugi instituciju arhigalata. Možemo reći da Salona ne čini iznimku: najveća koncentracija ondašnjih metroačkih spomenika datira se u 1. i 2. stoljeće. Najpreciznije možemo datirati arhigalov natpis: u vrijeme cara Antonina Pija i utemeljenja institucije arhigalata. Salona je, prema tome, išla u korak s ostalim kulturnim središtima u Carstvu. *Legio VII. Claudia*, koja je za careva Klaudija i Nerona boravila u Tiluriju, djelomično je bila regrutirana u Maloj Aziji te su njezini vojnici vjerojatno pridonijeli većem štovanju frigijske Kibele (Graillot 1912: 417). Car Klaudije naselio je veterane Sedme i Jedanaeste legije u Sikulima te možemo pretpostaviti i da su neki od njih, iz odanosti caru koji je sam bio sklon Kibeli, podržavali božičin kult. Činjenica da je kult posvjedočen u 1. stoljeću, a da je arhigal djelovao u drugoj polovici 2. stoljeća, govori o kontinuitetu štovanja Velike Majke u Saloni. Tome u prilog idu i podaci o gradnjama, obnovama, proširenjima i ukrašavanjima božičinih svetih mjesta, koje se datiraju od 1-3. stoljeća. U 3. stoljeću popularnost kulta Kibele i Atisa opada u korist sinkretističkih sirijskih ili egipatskih religija, zatim mitraizma i kršćanstva.

Kad se uzmu u obzir i preostali dosad nađeni salonitanski metroački pisani i predmetni izvori, koji nisu obrađeni u ovom radu,⁵⁸ podupiru se navedene pretpostavke. Kibela je u Saloni bila najpopularnijom istočnjačkom božicom, i to u prvom redu zahvaljujući činjenici da je, stigavši s blagoslovom na italsko tlo, promovirana i štovana kao Majka rimskoga naroda.

Kratice

<i>AEMÖ</i>	<i>Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich, Wien</i>
<i>AE</i>	<i>L'année épigraphique: revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité romaine / fondée en 1888. par René Cagnat; Mireille Corbier directeur, Presses Universitaires de France, Paris, 1889-</i>
<i>BASD</i>	<i>Bulletino di archeologia e storia Dalmata, Split</i>

⁵⁷ Sklonost pripadnika kladijevskog roda štovanju frigijske božice odnosi se na predaju o prijenosu Kibelinih svetinja iz Pergama u Rim 204. g. pr. Kr, u kojoj je glavnu ulogu imala matrona Klaudija Kvinta (Villogorac Brčić 2009. i 2012a).

⁵⁸ U salonitanskom je ageru dosad nađeno dvadeset metroačkih natpisa, a zabilježili smo imena dvadeset četvero sljedbenika Velike Majke Kibele (*CCCA* VI, Medini 1981, Nikoloska 2007. i 2010, *ROMIS*, Villogorac Brčić 2012). Znatno je manje dosad zabilježenih sljedbenika drugih istočnjačkih kultova (Villogorac Brčić 2012: 197).

CCCA VI	M. J. Vermaseren: <i>Corpus cultus Cybelae Attidisque</i> , VI (<i>Germania, Raetia, Noricum, Pannonia, Dalmatia, Macedonia, Thracia, Moesia, Dacia, Regnum Bospori, Colchis, Scythia</i>), Leiden – New York – København – Köln, 1989.
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , ed. Theodor Mommsen et al, Academia Borussica, Berolini, 1863-.
EDH	<i>Epigraphische Datenbank Heidelberg</i> . Baza podataka latinskih natpisa. http://uniheidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/ (28. 10. 2010)
EPRO	<i>Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain</i>
ILJug	Ana i Jaroslav Šašel, "Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt", <i>Situla</i> , 25, Ljubljana 1986.
LIMC	<i>Lexicon iconographicum mythologiae classicae</i> , Artemis & Winkler Verlag, Zürich, München, Düsseldorf, 1981-1999.
OPEL	<i>Onomasticon provinciarum Europae Latinarum</i> , composuit et correxit Barnabas Lorincz, Martin Opitz Kiadó Budapest, Budapest, 1999-2005.
PHI	<i>Greek inscriptions</i> . Baza podataka grčkih natpisa. http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main (27. 6. 2010)
RA	<i>Revue archéologique</i> , Paris
RFFZd	<i>Radovi Filozofskog fakulteta</i> , Zadar
RFFZg	<i>Radovi Filozofskog fakulteta</i> , Zagreb
ROMIS	P. Selem i I. Vilogorac Brčić: <i>Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones Salonitani, Signa et litterae</i> III, zbornik projekta "Mythos – cultus – imagines deorum" Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, FFPress, Zagreb, 2012: 79-154.
ROMIS, Aeg. Sal.	P. Selem: "Aegyptiaca Salonitana" u <i>ROMIS</i> : 9-76.
ROMIS, Met. Sal.	I. Vilogorac Brčić: "Metroaca Salonitana" u <i>ROMIS</i> : 79-154.
ROMIS, Mit. Sal.	P. Selem, "Mithriaca Salonitana" u <i>ROMIS</i> : 157-180.
TLL	<i>Thesaurus linguae Latinae</i> , Lipsiae 1931-1953.
VAHD	<i>Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku</i> , Split
VAMZ	<i>Vjesnik Arheološkog muzeja</i> , Zagreb

Bibliografija

Alföldy 1963	G. Alföldy: "Cognatio Nantania (Zur Struktur der Sippen-gesellschaft der Liburner)", <i>Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae</i> , 11, Budapest, 1963: 81-87.
Alföldy 1969	G. Alföldy: <i>Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia</i> , C. Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1969.
Alföldy 1988	G. Alföldy: <i>The social history of Rome</i> , The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1988.
Babić 1984	I. Babić: "Contribution à la connaissance de l'histoire de la documentation graphique des monuments archéologiques de Salone", <i>VAHD</i> 77, Split, 1984: 133-150.
Brøndsted 1928	J. Brøndsted: <i>Recherches à Salone</i> 1, Copenhague, 1928.

- Bugarski 2000 A. Bugarski: "La politique religieuse des empereurs et le cultes de Cybèle et de Jupiter Dolichenus en Dalmatie", u *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine*, ur. Christiane Delplace i Francis Tassaux, Bordeaux, 2000: 225-238.
- Bugarski-Mesdjian 2003 A. Bugarski-Mesdjian: "Les 'cultes orientaux' en Dalmatie Romaine", *VAHD* 96, Split, 2003: 563-717.
- Calderini 1974 A. Calderini: *Epigrafia*, Società editrice internazionale, Torino, 1974.
- Cambi 1991 *Antička Salona*, ur. N. Cambi, Književni krug, Split, 1991.
- Cambi 2008 N. Cambi: "Uz poglavlje 'De sancto Domnio et sancto Domnionie' kronike Tome Arhidakona", u *Salonitansko-splitska crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti*, Crkva u Svijetu i Splitsko-makarska nadbiskupija, Split, 2008: 67-80.
- Cappelli 1912 A. Cappelli: *Dizionario delle abbreviazioni latine e italiane*, Milano, 1912.
- Čače 1985 S. Čače: *Liburnija u razdoblju od 4. do 1. stoljeća prije nove ere*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zadar, 1985.
- Daremborg, Saglio 1877-1919 C. Daremborg, E. Saglio: *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Hachette, Paris, 1877-1919.
- Dölger 1922 F. Dölger: *Ichthys. Der heilige Fisch in der antiken Religionen und im Christentum* II, Münster, 1922.
- Drexler 1894-1897 W. Drexler: "Meter" u W. H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig, 1884-1897: 2848-2931.
- Egger 1928-1929 R. Egger: "Die neuen Inschriften aus dem Coemeterium am Kapljuč", *VAHD* 50, Split, 1928-1929: 13-21.
- Goddard 2010 C. Goddard: "Épitaphe mentionnant Aur(elius) Maximinus, membre du collège des dendrophores (IVe siècle au plus tard)", u *Salona 4. Inscriptions de Salone chrétienne, VIe-VIIIe siècles*, I. ed. E. Marin, Rome – Split, 2010: 856-858.
- Graillot 1912 H. Graillot: *Le culte de Cybèle mère des dieux à Rome et dans l'Empire romain*, Paris, 1912.
- Kajanto 1965 I. Kajanto: *The Latin cognomina*, Societas Scientiarum Fennica, Comen-tationes Humanarum Litterarum, XXXVI 2, Helsinki – Helsingfors: 1965.
- Kubitschek 1896 W. Kubitschek: "Il culto della Mater Magna in Salona", *BASD* 19, Split, 1896.
- Kurilić 1994-1995 A. Kurilić: "Obitelj u ranorimskoj Liburniji", *Radovi FFZd* 21, Zadar, 1994-1995.
- Kurilić 2006 A. Kurilić: "Recent epigraphic finds from the Roman province of Dalmatia" u D. Davison – V. Gaffney – E. Marin (Hrsg.): *Dalmatia. Research in the Roman Province 1970-2001. Papers in honour of J. J. Wilkes*, Oxford, 2006: 133-147.
- Marić 1933 R. Marić: *Antički kultovi u našoj zemlji*, Beograd, 1933.
- Matijević 1995 M. Matijević: "Svi deponiji Velike majke u Saloni", *Solinska kronika* 8, Solin, 1995: 17.
- Matijević, Maršić 2000 M. Matijević, D. Maršić: *Varia Salonitana*, Dom kulture Zvonimir, Solin, 2000.
- Medini 1981 J. Medini: *Maloazijske religije u Dalmaciji*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zadar, 1981.
- Medini 1980-1981 J. Medini: "Salonitanski arhigalat", *RFFZd*, 20/9, Zadar, 1980-1981.

- Medini 1985 J. Medini: "Cognationes Salonitanae", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 21, Sarajevo, 1985: 5-45.
- Nikoloska 2007 A. Nikoloska: *Aspekti kulta Kibe i Atisa s posebnim naglaskom na materijalu iz Republike Hrvatske*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2007.
- Nikoloska 2010 A. Nikoloska: *Aspects of the Cult of Cybele and Attis on the Monuments from the Republic of Croatia*, BAR S2086, Archaeopress, Oxford, 2010.
- Pavlović-Lučić 1811 I. J. Pavlović-Lučić: *Marmora Traguriensia*, Rhacusae, 1811.
- Pottier 1892 E. Pottier: "Dedicatio" u Daremberg, *Saglio* 1877-1919, sv. 2/1, Paris, 1892: 41-45.
- Rendić-Miočević 1960 D. Rendić-Miočević: "Ilirske onomastičke studije", *Živa antika* 10, Skopje, 1960: 163-171.
- Rivera 1993 R. R. Rivera: "Colegium dendrophorum: Corporación profesional y cofradía metróaca", *Gerion* 11, Madrid, 1993: 175-183.
- Royden 1989 H. Royden: "The Tenure of Office of the Quinquennales in the Roman Professional Collegia", *The American Journal of philology*, vol. 110, n. 2, 1989: 303-315.
- Schillinger 1979 K. Schillinger: *Untersuchungen zur Entwicklung des Magna Mater – Kultes im Western des römischen Kaiserreiches*, Konstanz, 1979.
- Schulze 1904 W. Schulze: *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Göttingen 1904.
- Smith 1853 P. Smith: "Libra", u W. Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Murray, London, 1853: 706.
- Suić 1965a M. Suić: "Peintures romaines récemment trouvées à Zadar", *Huitième Congrès international d'archéologie classique*, Paris, 1965: 353-355.
- Suić 1965b M. Suić: "Orijentalni kultovi u antičkom Zadru", *Diadora* 3, Zadar, 1965: 91-125.
- Šašel Kos 1994a M. Šašel Kos: "Magnae Matres in Salone – a note", *Latomus* T226, Bruxelles, 1994: 81-91.
- Šašel Kos 1994b M. Šašel Kos: "Private munificence in Salonae under the principate", *VAHD* 86, Split, 1994: 201-214.
- Šašel Kos 1999 M. Šašel Kos: "Matres Magnae in Salonae – a note", *Pre-roman divinities of the eastern Alps and Adriatic*, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 1999: 81-91.
- Toma Arhiđakon 2003 *Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum - Toma Arhiđakon*, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, O. Perić, M. Matijević Sokol, R. Katičić, Književni krug, Split, 2003.
- Vermaseren 1989 M. J. Vermaseren: *CCCA, VI (Germania, Raetia, Noricum, Pannonia, Dalmatia, Macedonia, Thracia, Moesia, Dacia, Regnum Bospori, Colchis, Scythia)*, Leiden – New York – København – Köln, 1989.
- Vermaseren 1977 M. J. Vermaseren: *Cybele and Attis, the myth and the cult*, Thames and Hudson, London, 1977.
- Vilogorac Brčić 2009 I. Vilogorac Brčić: *Slavna žena Klaudija Kvinta*, Ex libris, Zagreb, 2009.
- Vilogorac Brčić 2012 I. Vilogorac Brčić: *Sljedbenici Velike Majke na tlu Hrvatske u rimsko doba*, doktorska disertacija, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012.
- Vilogorac Brčić 2012a I. Vilogorac Brčić: "Navisalvia. The Saviour of the Great Mother's ship", *Histria Antiqua*, 21 (2012): 373-379.

- Vilogorac Brčić 2012b I. Vilogorac Brčić: “Kvinkvenali u službi kolegija istočnjačkih kultova u Rimskome Carstvu”, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 44 (2012): 133-141.
- Waltzing 1899 J. P. Waltzing: *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains III. Recueil des inscriptions grecques et latines relatives aux corporations des Romains*, Louvain, 1899.
- Wilkes 1977 J. Wilkes: “The population of Roman Dalmatia”, Berlin i New York: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, 2, 6, 1977: 732-766.
- Zeiller 1928 J. Zeiller: “Sur les cultes de Cybèle et de Mithra, à propos de quelques inscriptions de Dalmatie”, *RA* 28, Paris, 1928.

The Male Devotees of the Great Mother in Salona

Summary

The great number of inscriptions from Salona related to the cult of the Great Mother testifies that the Phrygian Cybele was a very popular Oriental divinity in the capital of the Roman province of Dalmatia. Fifteen male devotees have been recorded in the ager of Roman Salona. They dedicated offerings to the Goddess, made vows on behalf of themselves or their families and served her as cult officers. Inscriptions with their names can be divided in two groups: inscriptions testifying of offerings to the Goddess, with or without a vow, and funeral inscriptions.

After a detailed analysis and interpretation of the inscriptions we can point that the majority of devotees is recorded on the inscriptions which testify the offerings. They built, renovated, expanded, decorated and dedicated the different Goddess sanctuaries. Four devotees were city or cult officials: *archigallus*, *dendrophorus* and two *seviri Augustales*. We believe that one devotee was the head of the collegium of dendrophors. Three of them were members of a *cognatio*, a community of devotees of the Goddess typical for Salona. The fact that Salona was the seat of the *archigallus*, the chief priest, implies organized priesthood and festivals in honor of the Goddess. The hierarchy among priests, members of *cognatio* and perhaps even among dendrophors would confirm the popularity of the cult and the existence of large groups of Goddess devotees in Salona. The majority of devotees, of those whose origin we could assume, were Italics and Roman citizens: The Phrygian Cybele was venerated as Roman national Goddess, Great Mother of the Gods who blessed Aeneas when he moved from Troia towards Italy. Oriental population was inclined to her not only for their origin, but also to approve their loyalty to Roman state. Also, the fact that in Salona there were twice as many male than female devotees would approve that the main reason for Cybele's popularity was that she was considered the protectress of the Roman state and people. The majority of Salonitan devotees lived in the 1st and the 2nd century, during the time when the cult flourished in the Roman Empire because the emperors Claudius and Antoninus Pius promoted it.

SADRŽAJ

<i>Petar Selem</i> , Proslov	5
<i>Bruna Kuntić-Makvić</i> , Urednički predgovor	7
<i>Klara Buršić Matijašić</i> , Religija – religijski običaji u prapovijesti Istre . . .	11
<i>Jasmina Osterman</i> , Utjecaj pojave pisma na razvoj religijskih sustava ranih civilizacija	39
<i>Robert Matijašić</i> , Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija . .	61
<i>Ivan Knezović</i> , Topografija kultova u rimskome gradu – primjer Andautonije	71
<i>Inga Vilogorac Brčić</i> , Salonitanski sljedbenici Velike Majke	93
<i>Petar Selem</i> , Jupiter – Amon na sjevernom Jadranu	119
<i>Nenad Cambi</i> , Bilješke o tetrarhijskoj religijskoj politici.	133
<i>Hrvoje Gračanin</i> , Crkveni ustroj u kasnoantičkoj Panoniji.	155
<i>Vesna Lalošević</i> , Progonitelji kršćana u predaji Salonitansko-splitske crkve	171

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
FF-press

Za nakladnika
prof. dr. sc. Damir Boras

Tisak
Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Naklada
300 primjeraka